

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

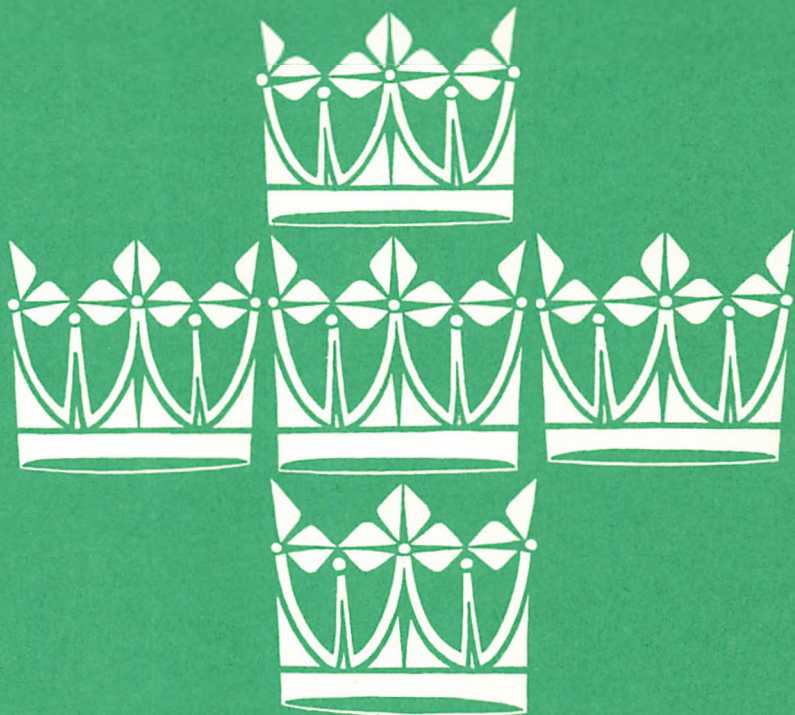
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

<i>Knud Prange:</i> Kønskvotering på gravsten?	57
<i>Kolbjørn Ekkje:</i> Er slekta von Ely ei gren av Eliot-familien frå Cornwall? ..	65
<i>Raoul Boström:</i> Lejonet och korset	73
<i>Sven Tito Achen:</i> En svale og en stjerne	77
<i>F. Finborud:</i> Om anvendelse av heraldiske merker i det norske luftforsvar	79
<i>Ingrid Padel:</i> Bävörn i Härnösands vapen	87
<i>Jens Vellev:</i> Den sidste sten på domkirkens kirkegård	89
<i>Cecil R. Humphery-Smith:</i> Danmark og Canterbury	91
<i>Lars C. Stolt:</i> Blasoneringsteknik	93
Heraldisk litteratur siden sidst	99

Bøger købes -
enkelte værdifulde såvel
som større og mindre
samlinger.

Kataloger inden for alle
emner fremsendes på
forlangende.

Rosenkilde og Baggers
Antikvariat
Kronprinsensgade 3
1114 København K.
Telefon (01) 15 70 44

Kønskvotering på gravsten?

Af Knud Prange

Til Thelma Jexlev den 11. oktober 1985

I slutningen af middelalderen begyndte den danske adel at udsmykke sine gravsten (og senere epitafier) med anevåbener. Oprindeligt var der 2, senere 4, 8 ja helt op til 16 eller 32 våbener. Der er ikke tvivl om, at man hermed har villet vise hvilke berømmelige slægter man nedstammede fra; og at det netop var *slægterne* der var det centrale, kan man se af de gravminder hvor våbenerne er forsynet med navne - der står for eksempel Hvide, Gyldenstjerne, Skram eller: Hvider, Gyldenstierne og Skrammer. Ovenover kan der for eksempel stå: Hr. Hans' fædre og mødre våbener/aner eller Fru Mettes 8 våbener. Der er altså ikke tvivl om, at våbenerne repræsenterer den afdødes aner, men henviser de mange våbener nu til *forfædre*, til *formødre* eller til en blanding af disse to grupper? Det spørgsmål er egentlig aldrig rigtig undersøgt, men der kan nok være grund til at se nærmere på problemet, for dels kan det måske forklare baggrunden for det opstillingssystem, der er det gængse, dels kan det bidrage til at belyse om kvinderne - som aner betragtet - var ligeværdige med mændene.

Vi har indtil de seneste år været vant til at gifte kvinder i helt overvejende grad har brugt deres mands efternavn. Ved den nye navnelov fra 1981 blev det imidlertid bestemt at såvel kvinden som manden beholder sit eget efternavn når de gifter sig, medmindre den ene part ønsker at antage

den andens efternavn. Loven har i visse kredse givet anledning til adskilligt postyr, men i virkeligheden er der tale om at man vender tilbage til en ældgammel skik. En af de første kvinder i Danmark, der tog navn efter sin ægtemand, er formentlig Louise Reventlow, der blev gift Stolberg i 1777. Derefter bredte skikken sig, men langsomt, og den er først blevet næsten enerådende op imod vores egen tid.¹⁾ Tidligere beholdt kvinderne som en selvfølge deres eget efternavn. Således blev Marie Grubbe ved med at hedde Grubbe trods de skiftende ægtemænd: Ulrik Frederik Gyldenløve, Palle Dyre og Søren Sørensen Møller - ligesom Birgitte Gøye ikke tog navn efter *sin* mand Herluf Trolle. Og ganske på samme måde som kvinderne beholdt deres navn, vedblev de adelige kvinder også at føre våbenet for den slægt de hørte til, de overtog ikke ægtemandens våben. Ellers havde fænomenet: alliancevåben jo heller ikke haft nogen mening, da det netop bestod af mandens og kvindens våbener. Det er væsentligt at holde disse ting fast, når vi skal fortolke indholdet af en våbenanetavle.

Våbenanetaflen

En anetavle er en oversigt over en persons aner, altså de 2 forældre, 4 bedsteforældre, 8 oldeforældre osv. Ganske svarende hertil indeholder en våbenanetavle altså 2, 4, 8

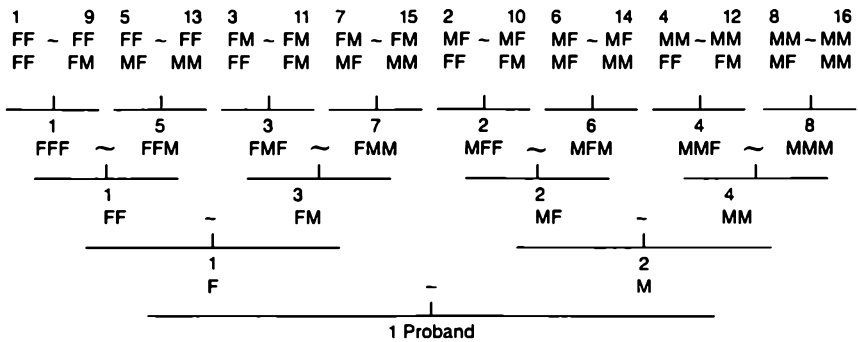
osv. våbener, men ikke for eksempel 2 + 4 våbener, dvs. svarende til forældrenes + bedsteforældrenes våbener.²⁾ Var en slægtslinje først én gang repræsenteret, blev den ikke gentaget. Det forhindrer dog ikke, at det samme våben kan optræde flere gange på en våbenanetavle. Hvis en person for eksempel havde en Juel som både farmor og mormor, så vil Juel-våbener selvfølgelig findes to gange i våbenanetavlen.

Illustration 1 viser en forenklet anetavle, der rummer probandens (udgangspersonens) 2 forældre, 4 bedsteforældre, 8 oldeforældre og 16 tipoldeforældre. Tavlen har altså plads til 31 navne (probandens medregnet). Alligevel vil en genealog i dag kalde det for en anetavle med 16 aner - anerne tælles nemlig efter det antal personer der udgør det sidste led, her de 16 tipoldeforældre.³⁾ Hvis en gravsten nu gengiver 16 anevåbener kunne man derfor vente, at der var tale om de 16 tipoldeforældres våbener, men tanken støder unægtelig på vanskeligheder, når man ser på den rækkefølge hvori våbenerne er gengivet. Den naturlige måde ville være at tage våbenerne i tavlens øverste række fra venstre mod højre, altså: farfars farfar, farfars farmor, farfars morfar, farfars mormor osv., hvorefter de 16 aner ville komme ægtepar efter ægtepar. Det er imidlertid *ikke* den orden våbenerne kommer i.

Nu findes der flere opstillingssystemer, men det der fremgår af illustration 1 - og som her kaldes »det springende opstillingssystem« - synes at være det oprindelige, og længe det helt dominerende i Danmark. Tilsyneladende kommer de 16 våbener i en kaotisk rækkefølge. Man kan umiddelbart godt forstå at den rene fædrelinje (farfars farfar) er nr. 1 og den rene mødrelinje (mormors mormor) er nr. 16, men det er svært at finde mening i at mormors morfar (nr. 8) går forud for farfars farmor (nr. 9) eller at morfaderens farmor (nr. 10) skal gå forud for farmoderens

farmor (nr. 11). Ideen om at en våbenanetavle med 16 våbener skulle repræsentere våbenerne for probandens 16 aner, dvs. de 8 tipoldefædre og de 8 tipoldemødre kan åbenbart ikke forliges med selve opstillingssystemet. Spørgsmålet er så, hvem »tilhører« de 16 våbener, når det øjensynlig ikke er tipoldeforældrenes skjolde?

Ser man på våbenanetavlens oprindelse, skulle svaret egentlig ligge lige for. Oprindeligt anbragte man den afdødes våben på stenen, senere også den eventuelle ægtefælles skjold, derefter 2, 4, 8 osv. anevåbener - det er den samme trinvis udbygning man senere finder i de våbenanetavler, der blev en naturlig del af de trykte ligprædikener. Hvor der findes gengivet 2 anevåbener er der tale om den afdødes fædre og mødre våben, det fremgår af flere indskrifter. Når det derefter blev mode at udhugge 4 anevåbener i gravstenen - det gav en god komposition med ét våben i hvert hjørne - var man altså vant til at afbilde faderens og moderens våbener. Hvor skulle så de 2 »nye« våbener komme fra? Farfaderens og morfaderens var identiske med de 2 man allerede »havde«, og det ville derfor være naturligt at vælge farmoderens og mormoderens våbener. Derved ville man vise de 4 nærmeste slægter, som afdøde var rundet af.⁴⁾ Ganske på samme måde da man siden gjorde springet fra 4 til 8 anevåbener - til de 4 våbener man var vant til, søjede man våbenerne for de 4 oldemødre. Men deraf følger naturligt, at en 8 våbeners anetavle ikke repræsenterer våbenerne for de 8 oldeforældre, men våbenerne for den afdødes 2 forældre, 2 bedstemødre og 4 oldemødre. Således har forholdet da også været opfattet i - så vidt jeg kan se - al den litteratur der foreligger på dansk om våbenanetavler. Problemet bliver nu, om denne opfattelse kan kædes naturligt sammen med den springende rækkefølge hvori våbenskjoldene forekommer i våbenanetavlen.

Ill. 1. Skematisk opstilling af en anetavle, F = far, M = mor.

Numrene angiver den rækkefølge hvori anevåbenerne kan gengives på gravsten eller epitafier, hvis man følger «det springende opstillingssystem».

Har mandslinjerne fortrinsret?

Jeg har kun fundet én forsker der har udtalt sig helt præcist om spørgsmålet, nemlig Albert Fabritius. Han har to steder karakteriseret forholdet med omtrent de samme ord: »våbenerne tages i den rækkefølge, i hvilken de kommer ind på anetavlen, men dog således at anelinjer med flere mandlige led tages før anelinjer med flere kvindelige led.«⁵⁾

Det er rigtigt, at våbenerne tages efterhånden som de kommer ind på anetavlen. Det svarer udmærket til opfattelsen ovenfor: først de 2 forældre, derefter de 2 bedstemødre, siden de 4 oldemødre osv. Det er derimod ikke helt dækkende at sige, at linjer med flere mandlige led går forud for linjer med flere kvindelige led. Illustration 1 viser jo for eksempel at mormoderens far-mor (nr. 12) går forud for farfaderens mormor (nr. 13) - skønt den første har 1 mand-

ligt og 3 kvindelige led, den sidste 2 mandlige og 2 kvindelige. Rækkefølgen og systemet må kunne beskrives mere dækkende.

Jeg har tidligere søgt at redegøre for forholdet,⁶⁾ men kan nu formentlig gøre det mere præcist ud fra følgende iagttagelser og antagelser:

1. Våbenanetavlen viser den afdødes slægtsvåben samt et antal mødrene våbener.
2. De mødrene våbener inddrages generationsvis, først moderens, dernæst desuden de 2 bedstemødres, eventuelt desuden de 4 oldemødres osv.
3. Man tager hele tiden det nærmeste mødrene våben set i forhold til de hidtil bragte våbener.

Bearbejder man nu anetavlen i illustration 1 ud fra disse synspunkter, får man følgende våbenanetavler:

2 aner:	slægtsvåbenet det nærmeste mødrene i forældregenerationen	F =	nr. 1
		M =	nr. 2
4 aner:	de foregående 2 våbener samt de nærmeste mødrene våbener i bedsteforældregenerationen til nr. 1	FM =	nr. 3
	til nr. 2	MM =	nr. 4
8 aner:	de foregående 4 våbener samt de nærmeste mødrene våbener i oldeforældregenerationen til nr. 1	FFM =	nr. 5
	til nr. 2	MFM =	nr. 6
	til nr. 3	FMM =	nr. 7
	til nr. 4	MMM =	nr. 8
16 aner:	de foregående 8 våbener samt de nærmeste mødrene våbener i tipoldeforældregenerationen til nr. 1	FFFM =	nr. 9
	til nr. 2	MFFM =	nr. 10
	osv.		

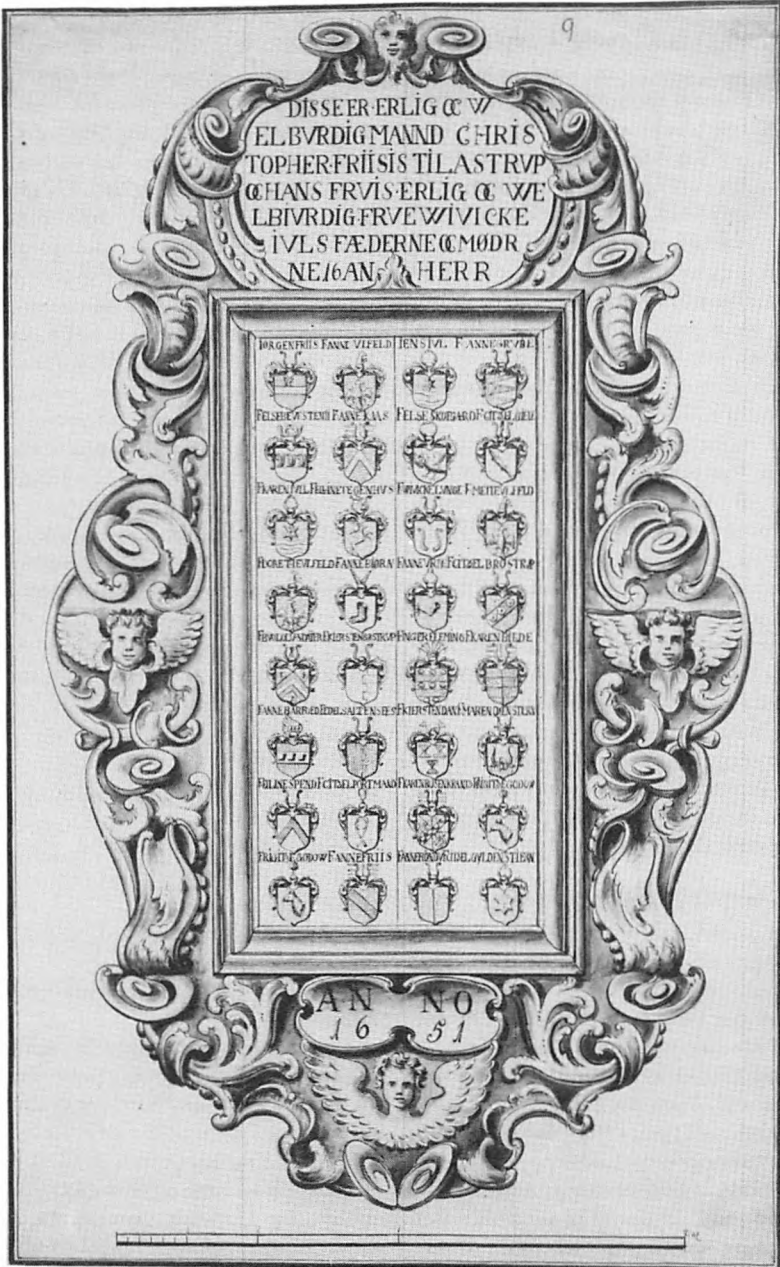
På denne måde bliver der en logisk og naturlig sammenhæng i systemet, det passer med den rækkefølge våbenerne anbringes i, og der er overensstemmelse med den trinvis udvikling af våbenanetavlen, som gravminderne og senere ligprædikenstikkene viser os. Det er formentlig netop denne udbygning af anetavlen fra 2 til 4, 8 osv. aner der ligger bag systemet. De tilsyneladende mærkelige spring i våbenernes rækkefølge, som fremgår af illustration 1, kan altså forklares ud fra et enkelt og ukompliceret princip. En anden sag er, at opbygningen af anetavler med 16 eller 32 våbener ikke er nogen let sag. Den der forestod en sådan udarbejdelse kunne let komme til at forveksle farfars morfars med morfars farfar eller komme til at springe mellem generationerne.⁷⁾ Der findes også eksempler på at det heller ikke altid har været lige nemt for forskerne at dechifrere »det springende system«.

Aner og formødre

Den opfattelse, der her er givet udtryk for, har imidlertid to konsekvenser. Det er nævnt, at man i dag »tæller« aner på tværs, at »have« sine 8 aner betyder at man ken-

der alle sine 8 oldeførelde, men når der på en gravsten i Magleby kirke er indhugget: Her oven til sto her Anders Bildes otte Aaner - så er der altså tale om at tælle aner på en anden led, nemlig våbenerne for Anders Billes fædrene slægt, for hans mor, hans 2 bedstemødre og hans 4 oldemødre. Derved kommer anerækken - selv om den ikke er talt på tværs - dog til at række tilbage til oldeførelde. Selv om Anders Bille eventuelt ikke havde kendt navnene på sine 4 oldefædre (og altså i moderne forstand ikke »havde« alle sine 8 aner), så kunne han dog alligevel godt opstille sine »otte Aaner«, hvis blot han kendte våbenerne for sine bedsteførelde og deres mødre.

I sine memoirer fra 1678 skrev Ditlev Ahlefeldt om anetavler, at det er »en satisfaction og fornøjelse at kunne berømme sig af en gammel slægt og glørværdige forfædre gennem så mange århundreder og generation efter generation uden at samme kunne overbevises om nogen mesalliance, plet eller lyde, og sådan ihukommelse også opmuntrer descendenterne til at træde i de glørværdige forfædres fodspor...«⁸⁾. Her skal man nok lægge vægt på

III. 2. Malet väbenanetavle i Grinderslev klosterkirke. (Fotograferet af Nationalmuseet efter tegning i museets arkiv).

ordet: mesalliance. Netop våbenanetavlen med formødrenes skjolde, opregnet generation efter generation, viser at probanden var rundet af standsmæssige ægteskaber alene - blot ét ægteskab med en ikke-adelig (og ikke-våbenførende) ville jo afstedkomme et hul i rækken og umuliggøre opstillingen af en 8-ners tavle i de følgende tre generationer. Man skal sikkert heller ikke se væk fra det praktiske forhold, at et standsmæssigt ægteskab var en betingelse for at man kunne arve adeligt jordegods.

Den anden konsekvens, som fremgår direkte af denne tolkning af våbenanetavlerne, er, at med undtagelse af det første våben, refererer alle våbener på disse anetavler til probandens mor, bedstemødre, oldemødre osv. - altså til kvinder. Opfattelsen er, som nævnt, helt i overensstemmelse med den danske forskning på området, men det vil dog måske overraske en og anden, at våbenanetavlerne er en opregning - ikke af *forfædre*, men af *formødre*. For adelen var det en selvfølge ikke blot at holde rede på den fædrene slægt, der var også tradition for - og tillige gode grunde til - at have præcis viden om sin kvindelige forslægt. Heldigvis findes der et eksempel, der kan belyse dette.

Våbenanetavlen i Grinderslev

I Grinderslev klosterkirke i Salling findes blandt andre prægtige heraldiske monumenter - en malet tavle, der gengiver Christoffer Friis' og Vibeke Juels »Fæderne oc Mødrne 16 Anherr«. Tavlen hænger højt i kirken, så det er svært at studere dens enkeltheder, men der findes to udmærkede tegninger af den i Nationalmuseets arkiv. Den ene er udført af Søren Abildgaard i 1767, den anden - der her er gengivet som illustration 2 - er desværre anonym.⁹⁾ Der er mindre variationer mellem de to tegninger (navnlig synes Abildgaard at have taget sig nogle friheder), men der er overensstemmelse mellem tegningerne og den

originale tavle med hensyn til én væsentlig ting: navnene. Denne våbenanetavle er nemlig, som den eneste jeg kender, forsynet med ikke blot slægtsnavne, men også med fornavne.¹⁰⁾ Tavlen er delt lodret i to med Christoffer Friis' 16 aner til heraldisk højre, og hans kone Vibeke Juels 16 aner til venstre. For hver af ægtefællernes vedkommende er anerrækken yderligere delt i to - sådan som det ofte ses på gravsten - således at de fædrene og mødrene aner er opstillet side om side i to lodrette rækker. Man kan således sige, at Grinderslevtavlen egentlig fremtræder som 4 anetavler (hver med 8 aner) for henholdsvis:

1. Christoffer Friis' far, Jørgen Friis
2. Christoffer Friis' mor, Anne Ulfeldt
3. Vibeke Juels far, Jens Juel
4. Vibeke Juels mor, Anne Grubbe.

Hver af de 4 anetavler er opstillet efter »det springende system«, og personnavne over de enkelte våbener gør det nu muligt for os at se, hvem de 8 aner er. Med Adelsårbogen i hånden er det ikke svært at påvise at våbenerne i alle 4 tilfælde kommer i følgende orden:

1. Probanden
2. dennes mor
3. dennes farmor
4. dennes mormor
5. dennes farfars mor
6. dennes morfars mor
7. dennes farmors mor
8. dennes mormors mor

- der er altså tale om de »glorværdige« for-
mødre!

Det sidste problem, der står tilbage, er at kontrollere om de mange navne også er rigtige. I de to første anerækker er der ikke en eneste fejl, men de to sidste har hver to uoverensstemmelser i forhold til Adelsårbogens oplysninger, og de findes alle i den ældste og fjerneste generation. Anne Grubbes ene oldemor opgives fejlagtigt som Citzel Gyldenstjerne og den anden som Maren Oxenstjerne. Den første skulle være Margrete Hvide (som førte det

samme mærke i skjoldet som Gyldenstiernerne), den anden Helene Knudsatter, der skal have ført et tyrehoved i våbenet (mens Oxenstjerne-våbenet var en tyre-pande med horn). Der synes altså i begge tilfælde at ligge en våbenforvexling bag fejlene.

I Jens Juels anerække er bedstefaderen, som også hed Jens Juel, blevet udstyret med en mor ved navn Inger Flemming, og tavlen viser Flemming-våbenet. Det er forkert, men det er nemt at se, hvordan fejlen er opstået, for den ældre Jens Juel havde nemlig en bror Enevold, der var gift med en Inger Flemming. Den sidste uoverensstemmelse med Adelsårbogen er beskeden, en af Jens Juels oldemødre hedder her Karen Dan, mens tavlen har Kirsten Dan. I dette tilfælde er det imidlertid Adelsårbogen der må give køb. Det fremgår nemlig af et samtidigt brev fra 1511, at den pågældende dame virkelig hed Kirsten.¹¹⁾

Når man tager i betragtning at tavlen i Grinderslev ifølge indskriften stammer fra 1651, og at den rækker tilbage til tipoldeforældrene, som hovedsagelig levede i sidste tredjedel af 1400-tallet, må man vist sige at oplysningerne om de mange formødres navne og våbener er forbløffende korrekte. Christoffer Friis og Vibeke Juel har virkelig - for nu at bruge Ditlev Ahlefeldts ord - kunnet berømme sig af at tilhøre en gammel slægt, og anetavlens mange våbener med de dertil hørende kvindenavne vidner om, at der ikke havde været tale om nogen »mesalliance, plet eller lyde.«

Efterslægten

I hvor høj grad tavlen så har »opmuntret descendenterne til at træde i de glørværdige aners fodspor«, er måske en anden sag. For skæbnen var ikke særlig blid mod ægteparrets nærmeste efterslægt.

Christoffer Friis og Vibeke Juel fik i alt 9 børn. 5 af dem synes at være døde som

små, en datter døde ugift, og kun Sidsel, Elsebe og Otto blev gift og fik børn. Sidsel boede allerede 1657 til leje i en bondegård, og da hendes mand, kaptajn Jørgen Rostrup siden døde, var det »i slette kår«. Om ægteparrets 2 børn ved man ikke med sikkerhed andet end deres fornavne. Søsteren Elsebe gik det ikke stort bedre. Hun blev gift med sin svoger Hans Rostrup, om hvem Adelsårbogen oplyser, at han »var 1672 kaptajnløjtnant, siden ikke rigtig klog.« Hendes tilværelse har næppe været munter, for af hendes 8 børn faldt en søn som barn ned af et bord og slog sig ihjel, en datter druknede i Norge, en anden datter faldt af ammens skød i ilden og døde to dage senere, endnu to børn synes at være døde i ung alder, én satte alle sine midler til, og sønnen Christoffer døde som den sidste mand af slægten Rostrup.

Så gik det strax lidt bedre for Christoffer Friis' sidste barn, Otto, selv om han heller ikke blev forskånet for ulykker. Han havde fået en god uddannelse - Sorø Skole, siden Akademiet og en studierejse til Italien. Han arvede den fædrene herregård Astrup og opnåede også en forlening i Norge, men derefter gik det galt med økonomien. 1691 fik han eftergivet skatterestancer på grund af fattigdom, men da han døde 7 år senere, sad han i gældsarrest på Astrup, som kreditorerne forlængst havde taget fra ham. Enken fragik arv og gæld. Var Otto Friis ikke rig på penge, så havde han til gengæld ikke mindret end 10 børn. Det synes dog så som så med livskraften. 3 børn døde formentlig som små, 4 døde ugifte, og nr. 8 blev nok gift, men fik ingen børn. Kun de to sidste døtre fik efterkommere. Karen blev stammoder for den nyere danske gren af slægten Arenfeldt, men der lever nu ikke længere efterkommere af hende, i hvert fald ikke adelige. Derimod har den sidste datter, Antoinette Lisbeth en stadig blomstrende og talrig efterslægt, af adelige såvel som borgerlige. Alle nedstammer de gennem et eller flere kvinde-

led fra Christoffer Friis og Vibeke Juel - tavlen i Grinderslev vidner om, at også under adelens storhedstid lagde man vægt på at vide, hvilke kvinder man nedstammede fra.¹²⁾

Noter

1. Ole Degn: Hvornår blev Kirsten Sørens-datter til fru Jensen? Fortid og Nutid bd. XXXI, h. 4, 1984, s. 302-307.
2. Man kan dog se eksempler på gravsten der, foruden den egentlige anetavle, bringer endnu en gengivelse (ofte i større format) af den eller de afdødes egne våbener.
3. Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i slægtsforskning, 3. udg. 1963, s. 39.
4. Et eksempel herpå er Vibeke Friis' våben-tæppe, der viser hendes 4 anevåbener. Ved de 2 første (Friis og Ulfeldt) er broderet navnene på hendes forældre: Jesper Friis og Elsebe Ulfeldt, så de 2 sidste våbener (Gyldenstjerne og Brockenhuus) kan derfor kun henvise til farmoderen Vibeke Gyldenstjerne og mormoderen Birgitte Brockenhuus. Se: Hans Berner Schilden Holsten: Sofie Staverskøvs silketæppe og lidt om andre våbenprydede tekstiler, Fra Arkiv og Museum, 2. serie I, 1924, s. 349.
5. Albert Fabritius: Ahnetavlen. Med særligt henblik på dansk litteratur, 1942, s. 21 (særtryk af Lehnbaron Hans Berner Schilden Holsten's slægtebog) samt samme i: Håndbog i slægtsforskning s. 246. I hans posthumt udgivne foredrag: Våbenanetavler, er formuleringen: »at mandslinjer har præferencen for kvindeliner« (Personalhistorisk Tidsskrift 16. r. b. 4, 1976, s. 123 f.).
6. Knud Prange: Våbenanetavlen, perspektiver og eksempler. Heraldiske Studier I, 1982, s. 12 f.
7. En række gode iagttagelser af disse forvekslingsmuligheder findes i J. C. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd. Heraldiske Studier 2, 1985.
8. Her citeret efter Albert Fabritius: Våbenanetavler, s. 123.
9. Jeg skylder museumsinspektør, cand. mag. Fritze Lindahl tak, fordi hun har gjort mig opmærksom på denne tegning.
10. Det skal dog bemærkes at gravmindet over Anna v. Buchwald i Frue kirke i Flensborg også har våbener forsynet med for- og efternavne. Her er dog tale om en anerække af en helt anden karakter, idet den opregner *alle* den afdødes forfædre tilbage til og med tipoldeforældrene, selve opstillings-systemet er helt anderledes end de gængse, og det er vist enestående på dansk grund. For fuldstændighedens skyld må nævnes, at to gravsten der har slægtsnavne ved anevåbenerne, hver anfører ét fornavn - og i begge tilfælde et mandnavn. I det ene tilfælde (Margrete Skovgaard's sten i Odense Sankt Knud) nedstammer den afdøde fra den pågældende mand, men han hører til i en fjernere anerække, som ikke er gengivet på stenen, og i det andet tilfælde (Tyge Sandbergs sten i Lyngby kirke, Djursland) er oplysningen om nedstamningen forkert, men den går i øvrigt igen i Lisbet Bryskes noget yngre slægtebog. Begge gravsten har andre fejl, og navnlig den sidste er meget uheldig med sine oplysninger. Nogen naturlig forklaring på de to mandnavne kan jeg dog ikke give.
11. Repertoriet 2. rk. nr. 12005.
12. De personalhistoriske oplysninger stammer fra de relevante stamtavler i Danmarks Adels Aarbog.

Er slekta von Ely ei grein av Eliot-familien frå Cornwall?

Av Kolbjørn Ekkje

Då det i tavla i Danmarks Adels Aarbog¹⁾ for slekta von Ely er noko uklårt om opphavet og nokre misoppfatningar av våpeninnhaldet, skal det her gjerast greie for opphavet og våpenet med bakgrunn i den våpenbruken som kjelde- ne fortel.

Overkrigskommisær Søren Heiberg Ely (1747-1805) som hevda å høyra til «en gammel og noksom bekennt engelsk adelig Familie»²⁾, vart ved kabinetttsordre av 24. april 1783 oppteken i den dansk-norske adelsstanden. Den 5. september same året approberte Kongen det framlegget til våpen som Ely hadde sendt inn. Det viser «En rød Bjelke i en blaa Strøm i hvitt; paa Hjelmen en Krone; om Vaabnet en rød Kappe»³⁾. P. B. Grandjean brukar i «Dansk Heraldik», s. 102: «En med en rød Bjælke belagt blaa Strøm i hvit». Teikninga i DAA 1920 (fig. 1) bygger truleg på teikninga i Storck si bok, «Dansk Vaabenbog» (fig. 2). Patentet vart ikkje løyst inn medan han levde, men i 1805 søkte enkja hans, Georgia Elisabeth Krieger, om adelsstadfesting. Den 25. oktober 1806 fekk ho kongeleg stadfesting på patentet.⁴⁾

Søren Heiberg v. Ely hadde med si første hustru, Frederikke Juliane Christine Baronesse Knuth (1756-1789), sonen Eggert Christopher v. Ely (1783-1825). Han var gift men døydde ombord på eit skip utanfor Hetland den 17. juni 1825 utan å etterlata born. Der gjorde han teneste i det kongelige fiskerioppsynet. Med han døydde den naturaliserte greina av Ely-familien ut på sverdsida.⁵⁾

Av prenta og uprenta materiale går det ikkje fram kva engelsk adelssekt Ely var av, eller om han var av adel i det heile.

DAA 1920 fører opp ei hypotese der han skal ætta frå ein familie der ættfaren er ein Nicolas Ely (d. 1280). Han var biskop av Worcester og Winchester og skal ha teke namnet frå den lite byen Ely i Cambridgeshire. Den dansk-norske stamfaren, Bernt Diderich v. Ely, vert her ført opp som son av ein dansk sjøoffiser.

I «Bygdebok for Haus»⁶⁾ set forfattaren Lars M. Aadna opp et me kan kalla ei «legendarisk ættleing». Den tek til med ein biskop frå Ely, Cambridgeshire (ikkje namngjeven). Han har to søner der den eine er krigskommisær i svensk teneste (namn ukjent) og ein er admiral i dansk teneste, busett i Helsingør (namn ukjent). Admiralen skal ha to søner, den eine Karl v. Ely (vita ukjent)⁷⁾ og den andre er Bendiderick gift med ei dotter av Sjællandsbispfen Hans Svane.⁸⁾ Denne siste er då identisk med Bernt Diderich von Ely.

Det vi veit om dei første ledda er, at i eit brev frå 1679⁹⁾ søkjer Bernt Diderich Ely eit «ringestaande brød» og nemner at «hans salige Fader har tjent Kronen» som sjøkaptein ein 26 års tid og at han sjølv har tent Majesteten trufast som «Regimentz Auditant» og som løytnant. No sit han «med arme hustru og børn» og er så forarma at han har verken frendar eller vener.

I eit brev frå 1703¹⁰⁾ klagar Bernt Diderich til Kongen over at sonen Bogislaw Ely (19 år gl. furer) er arrestert for tjuveri og at han sjølv likeså er blitt gjort medansvarleg. Han har sjølv vore ved krigen i 46 år og har aldri vore arrestert tidlegare.

I brev av 1704¹¹⁾ ber Bernt Diderichs son i Noreg, kaptein Ernst de Ely, Kongen om oppreisning for far sin, som har levt i 57 år og vore soldat i 42 år. 12 år hjå frammande potentater og 30 år som løytnant i

Fig. 1. Ely. Våpenet i DAA 1920.

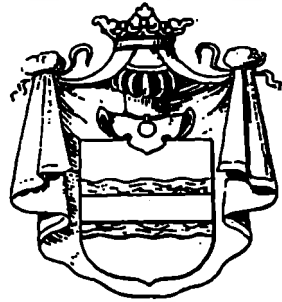

Fig. 2. Ely. Våpenet etter Storcks «Dansk Vaabenbog» 1910. Etter S. T. Achen: «Danske Adelsvåbener» 1973.

»Kongelige Majestæts tjeneste«.

I brev av 1705¹²⁾ søker Bernt Diderich Ely, --«, da han nu har stått i Kongens og Fædrelandets tjeneste i 28 år, om at måtte få tildelt et levebrød i Kongens tjeneste i hans tilstundende alderdom.

Det fell utfor ramma for denne artikkelen å gå nærare inn på det genealogiske materialet. Ernst David hadde 6 born¹³⁾ og både han og mange av etterkomarane hans var offiserar i den dansk-norske hæren. Dei nytta segl i tenesta og ingen av dei segla som er tilgjengelege i arkiva,¹⁴⁾ samsvarar med det våpenet som er oppgjeve av DAA og Storck. Våpenet er og i strid med dei heraldiske fargereglane med di det viser ein raud bjelke (farge) lagt på ein blå straum (farge) i sølv felt.

Av dei segla som er nytta er det to variantar, her kalla variant A og B. Begge er lagde på eit våpentelt (kappe) og begge manglar hjelm. Skjoldet i segla syner: »På sølv grunn ein raud bjelke mellom fire blå strenger danna ved bølgesnitt«. Bjelken er skravert raud, men dei blå strengene er for smale til å få langsgående skravering. Strengene vert på engelsk kalla »Cotises«. Cotised er brukt om ein bjelke, skråbjelke, stolpe eller sparre som har ein smal variant (diminutiv) av seg sjølv på kvar side.

Når det er to smale strenger på kvar side av figuren blir han kalla »double cotised«.¹⁵⁾ I staden for 4 strenger blir det også blasonert: »På sølv grunn ein raud bjelke mellom 2 blå tvillingstrenger danna ved bølgesnitt«.

Det er over skjoldet at variasjonane gjer seg gjeldande. Variant A har: Hjelmteikn over skjoldet på engelsk vis. Denne kan blasonerast: Eit sølv elefantthovud med raudt halsband og raud vulst. Variant B har: Grevekrona over kappan. Vi kjenner vidare til at i alle tilfelle ein av familien brukte begge variantane parallelt. Til

Fig. 3a og b. Ely. Uk. person. Lakkavtrykk etter urkjededesignet av sølv innlevert til Riksarkivet, Oslo for avtrykk. Flott utført, ciselert bøyle. Foto: R. A. Oslo, «Ely nr 9».

Fig. 4. Eliot. Teikning av D. Endean Ivall i boka «A Cornish Army», Truro 1979.

Fig. 5. Bookplate (Ex Libris) i «The Port Eliot Estate Archives», oppgjeve å vera frå 1538.

Riksarkivet i Oslo er det innlevert til avtrykk og avfotografering ein urkjedesignet der begge variantane er med. Det er ikkje kjent kven som har vore eigaren. (Fig. 3a og b).

Og dette våpenet finn vi igjen i England. Ikkje som Ely, men som Elyot og Eliot (Fig. 4). Hovudmannen i ætta er no the Earl of St. Germans i Cornwall. Den første Eliot av denne slekta finn vi i Devon, og der er familien knytta til godset Coteland. Elefanthovudet på hjelmen er tydeleg eit ordspel på namnet Eliot og det kan og tenkjast at strengene - «the cotises» eller «a fess cotised» på samme vis kan vera «talande» for Coteland. Utan å gje utfyllande opplysningar, så nemner Papworth at det i

Irland er ei slekt *Elliott* som berre har den raude bjelken.¹⁶⁾

I eit kvadrert våpen frå tida på Coteland (fig. 5), oppgjeve til 1538¹⁷⁾, er både bølger og bjelke omlag jambreie. Det er uvisst kvifor. I 2. og 3. kvadrant er eit våpen som kan blasonerast: «På sølv grunn ein raud sparre mellom 3 svarte torn med 3 tindar». Det går ikkje fram av Papworths «Ordinary» kva familie dette representerer. Mottoet er «FACE AVT TACE».

Det eldste Ely-seglet i det norske Riksarkivet er for Ernst David de Ely (1670-1750). Det har kappe og hjelmtiikn og er frå 1723 (fig. 6). Den same Ernst David har i 1742 fått seg ny signet (fig. 7) og sonen Just Henrich signerer 13. april 1743

med farens gamle signet¹⁸⁾. Just Henrich (1704–1750) var major og nytta i 1748 variant B med ei grevkrone med 9 perler. Denne signeten gjekk i arv til Eidsvollsmannen Just Henrich v. Ely (1759–1824), som m.a. nyttar denne i Sørby i Råde 1813 (fig. 8).

Far hans, Ernst David v. Ely (1731–1809) har og elefanthovudet på ein vulst. Rundt halsen har han eit halsband med 5 (gull) naglar (fig. 9).

Major Friederich von Ely (f. ca 1700) brukte variant A., mellom anna i kompani og lægdsrullane for Vesterlenske Regiment 1742 og 1751 (fig. 10).

Frå Rigsarkivet i København, samlinga av adelege segl, har eg motteke endå eit seglfoto av variant B. Det er uidentifisert og Nils Bartholdy opplyser at Rigsarkivet ikkje har høve til å leita opp opphavsmannen. Krona har her 5 perler (fig. 11). Norma Frisenette opplyser seinare at Søren Heiberg Ely i ein søknad datert 18.01.1785, forseglar med eit segl som er identisk med dette siste.¹⁹⁾

Då eg ikkje ved eit einaste høve hadde funne Ely-segl som samsvara med opplysningane i DAA og Storck, så la eg fram spørsmålet om det ved Rigsarkivet i Kø-

benhavn fanst originalteikning eller patent som viste at den oppgjevne teksten med bjelken lagt på ei bølge var korrekt. I brev frå Rigsarkivet²⁰⁾ skriv Nils Bartholdy:

«--: at figurerne omkring bjælken kun oppfattes som »four cotises wavy«. Alle andre Ely-segl i seglsamlingen viser samme skjold, altså avvigende fra tegningen i Danmarks Adels Aarbog. I teksten til Adelspatentet af 25. oktober 1806 blasoneeres våbenet således: »Skjoldet, som er Sølv, er i Midten deelt med en rød Tverbielke, hvorover og under gaær en blaae Vandflod«. I protokollen er der ingen våbentegning, og en sådan ligger heller ikke ved sagen. Rigsarkivet opbevarer imidlertid det originale adelspatent, hvori våbenet er afmalet. På denne gengivelse ses på hver side af bjælken en strøm (jfr. terminologien i P. B. Grandjean, Dansk Heraldik, 1919, side 100), således at skjoldets bundfarve ses mellem strømmene og bjælken (fig. 12). Adelsårbogens våbentegning må anses for at være ukorrekt.»

Når det gjeld våpenbruken i Danmark og Norge, ser ein at samtlege kjende Ely-segl viser det udifferensierte Eliot-våpenet.

Fig. 6. Ernst David Ely (1670–1750), segl 26.10.1723. Foto: R. A. Oslo, »Ely nr 2 og 3«. I 1742 har han fått nytt signet og sonen Just Henrich Ely har arva dette. («Lægds- og Compagnierulle for Listerske Compagnie» m.a. 13.04.1743). Foto: Statsarkivet i Stavanger.

Fig. 7. Ernst David Ely («Ernst de Ely»), nytt signet. Etter »Lægds- og Compagnierulle for Listerske Compagnie 1746«. Foto: Statsarkivet i Stavanger.

Fig. 8. Just Henrich von Ely (1704–1750). Major i Vesterlenske Nat. Inf. Reg., Stavanger. Segl m. a. i »Lægds- og Compagnirulle for Stavangerske Compagnie 1748«. Same signet brukte Major Just Henrich v. Ely (1759–1824) i 1813. Foto: R. A. Oslo, »Ely nr. 7«.

Fig. 9. Ernst David v. Ely (1731–1809). Kaptein ved Vesterlenske Nat. Inf. Reg. Foto: R. A. Oslo »Ely nr. 4«.

Verken i det danske eller det norske Riksarkivet finst det segl som er i samsvar med teikninga i adelspatentet av 1806, og aller minst i samsvar med Storcks misoppfatning. No må vi rekna eit patent som er utfërda av Kongen som gyldig for den adelege lina (utdød på mannsida 1825), men for alle andre lincr av Ely-slekta må vi halda oss til det opphavelege Eliot-våpenet lagt på ei kappe.

Slektsbakgrunnen

Eliotfamilien blømde i mange ættleder i Devon før dei flytte til Cornwall. Walter Eliot - som er den første vi kjenner - høyrde i 1433 til blant »the gentry« i Devon. Manuskriptet til »The Visitation of Cornwall 1620«²¹⁾ syner eit våpenskjold med 12 felt.

Son til Walter (nemnd 1433) var gift med Joan, dotter og arving til Nicolas Coteland of Coteland. Etter eit par generasjonar på Coteland gjorde Thomas og broren John Eliot eit makeskifte med John Champenowne. Champenowne fekk Coteland og dei fekk det gamle klostergodset

St. Germans i Cornwall. John Eliot gav egedomen namnet Port Eliot²²⁾ som sidan har vore hovudsetet for familien.

Edward Eliot vart i 1784 nobilitert som 1. Baron Eliot of Port Eliot, og i 1815 vart son hans 1. Jarl av St. Germans.

Ei sideline levde framleis i Devon 1620²³⁾. Dei var etterkomarar av Elliot de Burbridge og brukte ei stjerne som differensieringsmerke; d.v.s. »3 son«.

Her på Port Eliot vart Sir John Eliot fødd i 1590. »Ein av dei største statsmenn og patriotar i si tid«²⁴⁾. Han var parlamentsmedlem i 1614 og ein av leiarane for den gruppa som ville avgrensa Kongens makt og reformera konstitusjonen. Han døydde i Tower 1632. Kong Charles I tok familiegodset frå familien og det vart først levert attende - med erstatning - av Charles II.²⁵⁾

Eg la spørsmålet om eventuell slektskap mellom Eliot-familien og Ely-familien fram for »The Keeper of the Port Eliot Estate Archives« og i eit venleg brev svarar Lord Eliot m.a.²⁶⁾: »Det er ikkje utruleg at medlemmer av Eliot-familien som delte synet til Sir John, fann det klokt i å reisa frå landet«.

Og som vi har sett, så er det på denne tida far til Bernt Diderich Ely må ha vore fødd.

Eliotfamiliens valspråk

Då det for meg er ukjent om Ely-familien har bruk noko motto eller devise, skal det her berre kort gjerast greie for bruken av motto for Eliot-slekta i Devon-Cornwall.

I 1538, før John Eliot of Coteland make-skifter dette godset mot St. Germans, brukar han deviset: FACE AVT TACE. Dette tyder: «Vyrk eller tei» og er interessant utifrå det at det ikkje er oppført som Eliot-motto verken av Elvin²⁷⁾, Burke²⁸⁾ eller Pascoe²⁹⁾.

I 1631 for John Eliot (1604-90) frå Hertshire³⁰⁾ til Amerika. Her vart han kjent som «Indianarapostelen». Han nytta i følge Vermont mottoet: OCCURRENT NUBES som tyder «Vanskar vil kome»³¹⁾. Det er også ført opp som brukt av hovudgreina på Port Eliot³²⁾.

Det er rimeleg å tru at det er skapt av Sir John Eliot som eit resultat av konflikten med kong Charles.

På grunnlag av gjennomgått litteratur har eg ikkje vore i stand til å avgjera kor tid det tredje mottoet kom i bruk. Det har også ein politisk undertone: PRAECE-

Fig. 10. Major Friederich v. Ely (ca 1700-1778). Brukt m.a. i 1742 og 1751 i «Lægds- og Compagnirulle - - -»). Foto: Statsarkivet Stavanger.

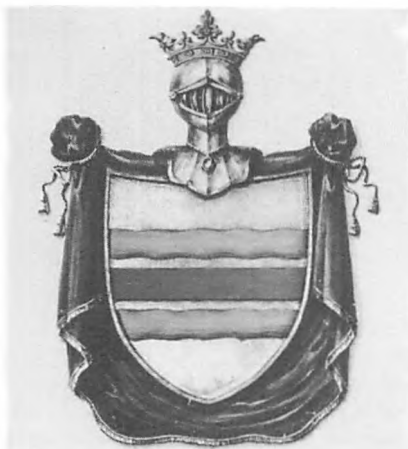

Fig. 11. Søren Heiberg von Ely. Våpenet i adelspatentet av 25. oktober 1806. Foto etter originalpatentet i R. A. København.

DENTIBUS INSTA. Litt fritt kan det omsetjast med «Krev mykje av leiarane»³³⁾. Det er nytta av Edward Eliot på Ex Libris før han vart Baron Eliot of Port Eliot i 1784. Det er ikkje urimeleg at det er skapt etter rehabiliteringa då familien fekk attende godset St. Germans.

Konklusjonar

Det er her slått fast at slekta «von Ely», etter 1800 helst berre «Ely», nyttar det reine Eliot-våpenet lagt på ei kappe. Dette er og nytta av Søren Heiberg Ely i segl frå 1785.

I adelspatentet av 1806 er dei fire strengene skifte ut med to bølger («strømmer»). Denne versjonen er ikkje funnen i bruk.

Det er vidare klårt at våpenteikningane som er gjengjevne av Storck og DAA er misvisande og feil. Storck kan ikkje ha sett teikninga i adelspatentet. Ved å studera seglmaterialet har han oppfatta dei streka som dannar strengene som ei markering av ein brei «strøm».

Ely-familien kan vera ei grein av Eliot-familien, då enten agnatisk eller kogna-

Fig. 12. von Ely. Lakksegl i «Samlingen af Adelige segl». Foto: R. A. København. Identisk med segl for Søren Heiberg Ely i brev datert 18.01.1785.

tisk. Det er ikkje funne prov verken for det eine eller andre. Det er og mogeleg at dei likelydande namna kan ha inspirert ein av Ely-slekta til å ta i bruk Eliot-våpenet.

Dersom familien kjem frå England, kan vi ikkje slå fast at dei kjem så seint som Borgarkrigstida. Familien er i alle tilfelle så assimilert på Kontinentet at dei tre eldste ættledda vi kjenner til nyttar tyske namn som Bernt Diderich, Ernst David, Bogislaw, Johan Jacob m.m. Samtlege er offiserar og militære befalingsmenn. Kan hende familien har tenestegjort som offiserar ved eit av dei tyske fyrstedøma?

Bernt Diderick er fødd i Danmark kring 1649. Far hans, den ukjente sjøkapteinen hadde «tjent Kronen» ein 26 års tid og er nemnd som «salig» i 1679. Han er truleg komen til Danmark på den tida då sonen er fødd, og må sjølv vera fødd seinast kring 1620.

I England?

Noter

- 1) Danmarks Adels Aarvog 1920, s. 461-463, samt korrigering DAA 1934, s. 280.
- 2) DAA 1920, s. 461.
- 3) A. Thiset og P. L. Wittrup: «Nyt Dansk Adelslexikon». København 1904 (NAL 1904) s. 75 og H. Løvenskiold «Heraldisk Nøkkel» s. 27. Løvenskiold har og ei «korrekt» blasonering: «En rød bjelke mellom 4 bølgeformede bjelker» (Printz seglsamling) s. 37. Når det gjeld hjelmtteikn og krone har Løvenskiold: a) Et elefanthode. b) Et elefanthode med halsbånd opp fra 1 rad av 9 perler (Printz). c) Grevekrone over våpentelt.
- 4) DAA 1934, s. 280. og NAL 1904, s. 75.
- 5) Søren Heiberg v. Ely hadde også ei dotter, Anna Augusta, som i følgje F. T. 1801 var 16 år og budde hjå besteforeldra på Rudbjerggaard på Lolland.
- 6) Lars Marthinussen Aadna: «Bygdebok for Haus. Aadna sokn». Bergen 1958, s. 575 ff.
- 7) Ein Carl Ely opptrær som vitne i ei sak 10/1 1803 (Just.prot. nr. 5, 1797-1805) i Aalborg, 11. Bataljon. Oppgjev å vera korporal, fødd i Thüringen kr. 1754 (38 år gl.). Ved F.T. 1801 er han innkvartert i Bredegade nr. 494 i Aalborg med kone og 3 born.
- 8) Opplysning ikkje stadfesta. Virkar lite truleg.
- 9) Rigsarkivet. Landetaten, Krigskanselliet, Innkomne Sager 1679, 15. desember - no. 413.
- 10) Rigsarkivet. Landetaten, Krigskanselliet, Ref. Sager 22/9 1703.
- 11) Same: Ref. Sager 1/3 1704.
- 12) Same: Ref. Sager 24/11 1705.
- 13) Opplyst i kompani- og lægdsrullen 1748. (St. ark. Stvgr).
- 14) Undersøkte er: Riksarkivet Oslo, Rigsarkivet København og Statsarkivet Stavanger.
- 15) Rogers: «A Pegeant of Heraldry», s. 40. Også på engelsk er det ulike blasoneringar: 1. Argent, a fesse gules between two bars gemelle and wavyed azure; 2. Argent a fesse gules between four cotises wavy azure; 3. Argent a fess gules double cotised wavy azure.
- 16) Papworths Ordinary of British Armorial (1874), reprint Bath 1977, s. 700.
- 17) Både Ex Libris og årstalet 1538 er meddelt i brev frå the Port Eliot Estate Office datert 18. oktober 1983. Det kvadrerte skjoldet finst ikkje udiffereinsierte i «General Armory». Blasonc-

ringa lyder: Argent, a fesse gules betweene four cotises wavy azure, quartering Argent, a chevron gules betweene three castles triple-towered (triple-turrated), sable. Crest: An elephant's head couped Argent (no collar). I G. A. står derimot ei differensiert utgåve for Sir Thomas Elliott (County of Wiltshire), der 1. og 4. kvadrant (Eliot) har eit tillegg: «--- and in chief three pellets» (I skjoldhovudet tre svarte rundingar).

18) Lægds- og Compagnierulle for Vesterlenske Inf. Rgt. 1748; Stavangerske Compagnie. (Statsarkivet Stavanger).

19) R. A. København. Rentekammeret (2485.72) Innkomne Breve og landmålingen, landinspektører og landmålere vedk. 1784-86. Brev dat. Kallehauge (Kalvehage) Gaard 18. januar 1785.

20) R. A. København: Brev datert 19. juli 1983.

21) «Burke's Peerage, Baronetage and Knighthage», 105th Edition 1970, s. 2351 («Earl of St. Germans»). J. L. Vivian: «The Visitations of Cornwall comprising the Heralds' Visitations of 1530, 1573 & 1620» (Exeter 1874) blasonerer berre hovudvåpenet.

22) George Edward Cokayne: «The Complete Peerage or a History of the House of Lords and all its Members from the Earliest Times» Vol. XI, («London 1949 s. 307-314), s. 307.

23) «The Visitation of the Country of Devon in the year 1620». Edited by Frederick Thomas Colby. Publ. by «The Harleian Society», London 1872. (Harl. vol VI).

24) Burke's Peerage etc. s. 2321.

25) Burke's Peerage etc. s. 2321.

26) Brev frå Port Eliot Estate Office datert 18. oktober 1983.

27) «Elvin's Mottoes Revised» by R. Pinches. Heraldry Today 1971. s. 58 omset «Face aut tace» med «Do or be Silent».

28) «Burke's General Armory (1884), reprint 1961. Elvin og Burke» fører opp Face aut Tace som motto berre for ein Familie «Veel».

29) Pascoe/Iwall: A Cornish Armory. Truro 1979.

30) Chamber's Biographical Dictionary. Rev. Edition 1984, s. 451.

31) Vermont, V.: «America Heraldica. A Compilation of Coats of Arms, Crests and Mottoes of prominent Families settled in this County before 1800. Illustrated by Auguste Leroy. Reprinted by Heraldic Publishing Group, U.S.A. 1965.

32) Burke's General Armory; Elvin s. 140 omset det med «Clouds will intervene» og Vermont s. 21 med «Trouble will come».

33) Vanlegvis omsett med «Press hard upon those who go before you» (Elvin s. 155 og Pascoe/Ivall s. 147). Debrett's Illustrated Peerage (1879) s. 534 omset det med «Press close upon those who take the lead».

Lejonet och korset

Av Raoul Boström

Det moderna frimureriet leder sitt ursprung från de yrkesbetonade sk bygghyddor eller murareloger, som ännu vid 1700-talets början fanns i England och Skotland.

Den första egentliga frimurarelogen i Sverige grundades 1735, dvs för 250 år sedan. Ordens syften kan kortfattat sägas vara att arbeta för personlighetens utveckling och karaktärsdaning. Orden grundar sig på kristna värderingar.

I Sverige är Frimurareorden organiserad i Stora Landslogen och sex provinsialloger. För närvarande omfattar orden cirka 23.000 medlemmar. Frimurareorden i Danmark och Norge bygger på samma system som den svenska, dvs det tiogradiga systemet.

Inom frimureriet utgör korset en av de centrala symbolerna. I den allmänna världen identifieras därför Orden ofta med frimurarekorset i olika utföranden och i skilda sammanhang. Mindre känt är utscendet av det stora ordensvapnet.

Sitt nuvarande utseende fick vapnet genom ett beslut 1937. I sina huvuddrag överensstämmer vapnet med det som fastställdes år 1780 (bild 1). En viss mindre avvikelse kan konstateras däri att den nedersta korsarmen i det nedre fältet är något längre än det motsvarande i 1937 års vapen.

I fråga om formen för själva ordenskorset har ordens dåvarande överarkivarie, friherre Johannes Rudbeck, i skrivelse 1927 bl a anfört följande: Det »synes intet tvivel kunna råda därom, att ordenskorset - i överensstämmelse med traditionen - bör vara rött och bestå av fyra raka, tvärhuggna och mot ändarna vidgade armar av samma längd«. Rudbeck påpekar vidare i samma skrivelse »att Hertig Carl ej

fastställt någon i alla detaljer bestämd normaltyp för korset« och att någon sådan fastställelse inte senare torde ha kommit till stånd. I nyssnämnda skrivelse hemställde Rudbeck att »bestämmelser måtte utfärdas därom, att det röda ordenskorset, i alla de fall då ej annan särskild korsform uttryckligen finns föreskriven skall hava den form«.

Det som förefaller särskilt intressant är vad som kan vara det egentliga ursprunget till den heraldiska kompositionen lejon och kors. Men också till dessa båda heraldiska element betraktade var för sig. Vidare det tänkbara frimureriska sambandet mellan de olika valspråken.

Om vi utgår från att S:t Georgskorset får anses som ett slags normaltyp för frimurarekorset kan vi finna mycket snarlika korstyper i många förkristna och sinsemellan - både i tid och rum - åtskilda kulturkretsar såsom Centralamerika, Assyrien och Skandinavien. Utrymmet medger

Bild 1. Stora ordensvapnet.

Bild 2. Konung Ezanas mynt.

Bild 3. S:t Georgs kyrka, Lalibela.

inte att här gå in på dessa ur flera - bl a mytologiska - synpunkter intressanta frågor. I stället vill jag fästa uppmärksamheten på den betydelse som den etiopiska historien haft i bl a religionshistoriska sammanhang.

Etiopien och dess kultur leder sitt ursprung till tiden långt före Kristi födelse. Någon gång mellan sjunde och tredje århundradet f.Kr. gick sydarabiska stammar från det betydande sabeiska väldet på den i huvudsak västra delen av den arabiska halvön över Röda havet och grundade i nordöstra delen av nuvarande Etiopien ett rike med staden Axum som medelpunkt.

Det axumitiska riket hade sin storhetstid mellan slutet av tredje och tionde århundradet e.Kr. En betydelsefull händelse i rikets historia var övergången till kristendomen omkring år 330. Detta skedde i och med att den axumitiska konungen Ezana, »Etiopiens Konstantin«, lät döpa sig omkring år 330 e.Kr.

I samband därmed lät konung Ezana prägla ett mynt med ett kors som påtagligt liknar ett S:t Georgskors (bild 2). Myntet som jag påträffat i Kungl. Myntkabinettet i Stockholm ingår i den samling axumiti-

ska mynt, som kejsar Haile Selassie överlämnade som gåva till konung Gustaf VI Adolf i samband med kejsarens besök i Sverige år 1954. Det anmärkningsvärda med myntet är att detta präglats så snart efter Konstantin den stores berömda syn före slaget vid Pons Milvius år 312.

En annan märklig och i detta sammanhang intressant företeelse är de kyrkor från 1100-talet i Lalibela (i Lastaområdet söder om Axum) som huggits ut ur stora klippblock. Särskilt berömt är S:t Georgs kyrka uthuggen i en klippa som ett kors med stora armar, m a o ett grekiskt kors, som är grundformen för frimurararkorset. Det korsformade taket befinner sig i nivå med den omgivande marken. Dessa klippkyrkor räknas av många till världens underverk och besöks av talrika turister (bild 3).

För att finna en mer påtaglig heraldisk och historisk anknytning till den i frimurarvapnet ingående lejon- och korskombinationen får vi förflytta oss till 1500-talet. Under den perioden kulminerade legenderna i Europa om att den sagoomspunne, fabulösa rike och mäktige Presbyteren Joan's av Indialand välde var att söka i Abessinien och inte som många tidigare

trott i Centralasien. På världskartor från slutet av 1400-talet och början av 1500-talet betecknades Abbessinien därför ofta som »Prästkonungen Johannes land«. Johannes Prästen omnämns också i Marco Polos kända reseskildringar.

Särskilt var det portugisarna, som av olika skäl - ofta politiska och kommersiella - ville höja anseendet av den mellan 1508 och 1540 regerande kejsaren Lebna-Dengel (Wanag-Sagad) och som torde vara identisk med David Maximus (David I eller II) genom att i kartuscher på kartor över Etiopien förse dessa med ett vapen till den etiopiske regentens och samtidigt den s k Prästkonungen Johannes ära. Tydligast framgår detta av Ortelius' karta tryckt i Antwerpen 1579. Vapnet ifråga (bild 4) visar ett upprättstående lejon seende till vänster och hållande ett latinskt kors mellan framtassarna. Detta vapen företer slående likheter med det emblem som finns återgivet i Jacob Tybotius och Oct de Stradas samlingsverk över dåtida vapen och emblem »Symbola devina et humana« (bild 5).

Till den inledningsvis omnämnda underdåniga skrivelsen från Logedirektorium av den 27 september 1937 finns fogad en - sannolikt av den sakkunnige ledamoten riksheraldikern, greve Adam Lewen-

haupt, författad - PM. I denna görs det bl a gällande att prototypen till lejonbilden i 1780 års vapen möjligen är att söka i Tybotius' verk »och det där avbildade konungens av Abessinien och Etiopien (David Maximus) vapen«. Vidare erinrar Lewenhaupt om den latinska texten till detta vapen »Leonem de tribu Juda ...«.

En annan i detta sammanhang intressant lejonbild är den som finns på en karta från 1600-talet och som är intagen i M Ludolfs »Nouvelle Histoire d'Abissine ou d'Éthiopie« (Paris 1684). Det kors lejonet där håller liknar ett s k patriarkkors. Ovanför lejonet läser man devisen »Vincit Leo de Tribu Iuda« (Lejonet av Juda stam segrar) (bild 6). Dessa typer av lejonkors-kompositioner är attribuerade till de etiopiska konungarna i allmänhet och förekommer också på kartor ritade av bl a Almeida och Tellez.

Det synes sannolikt att nyssnämnde David Maximus verligen var identisk med Lebna Dengel med kunganamnet Wanag-Sagad.

Portugisernas påstående att han också var identisk med Prästkonungen Johannes måste dock betraktas som ett önsketänkande eller en konstruktion. Här vill jag tillägga att Johannesprästen utan tvivel är en ren fantasifigur.

Bild 4. Prästkonungen Johannes' vapen. Ortelius' karta 1579.

Bild 5. Emblem i Symbola devina et humana 1601.

Bild 6. Lejon i Nouvelle Histoire d'Abissine.

Det amhariska ordet wanag betyder lejon, en omständighet som kanske inte skall tillmätas alltför stor betydelse. Men vi vet genom krönikorna att Lebna Dengel under en stor del av sitt liv verkligen stred som ett lejon mot den islamiske inkräktaren Ahmed Ibu el-Ghasi med tillnamnet Grañ, eller »den vänsterhänte«. Man skulle alltså kunna säga att i det hänseendet vann »Lejonet av Judah« en övertygande seger.

Kan vi då med utgångspunkt från dessa omständigheter finna något som verkligen tyder på heraldiska eller kanske t o m frimureriska samband dels mellan nyssnämnda på kartor och i bokverk förekommande lejon- och korskompositioner och 1780 resp. 1937 års svenska frimurarevapen dels mellan bl a devisen »Vincit Leo de Tribu Iuda« och Ordens valspråk »Veritas persuadet« (Sanningen övertygar)? Det finns mycket som talar för detta.

Några av skälen har jag sökt redovisa. Många frågor kvarstår dock obesvarade. Bl a av den anledningen har jag här lämnat en relativt utförlig litteraturhänvisning. För den fortsatta forskningen i ämnet är författaren tacksam för alla ev. synpunkter från för ämnet intresserade.

Vidare vill jag erinra om den i detta sammanhang intressanta legenden om att den förste etiopiske kejsaren Yekuno Amalak (1270–1285) gjorde gällande att han i rakt nedstigande led härstammade från drottningen av Saba och kung Salomo.

Därmed anses han ha grundat den sk salomoniska dynastien.

Till sist. När det gäller de olika deviserna på bl a kartor och mynt såsom »Lejonet av Juda segrar« m fl varianter alltifrån konung Ezana i början på den axumitiska perioden till och med den siste etiopiske kejsaren är det onekligen intressant att konstatera vad som står att läsa i Första Mosebok 49:9 om »Ett ungt lejon av Juda« och Johannes Uppenbarelse 5:5 »Se lejonet av Juda stam, telningen från Davids rot, har vunnit seger« samt därvid reflektera över det tänkbara sammanhanget med frimurarevapnets valspråk »Veritas persuadet«.

Källor

Richard K P Pankhurst: »The Ethiopian Royal Chronicles«, sid 49 o.f. Addis Abeba, 1967.

Elain Sanceau: »The land of Prester John«, sid 76. o.f. New York, 1944.

Carl-Martin Edsman: »Joan präst av Indienland«, artikel i Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid, Bd 7, sid 583 o.f. Malmö 1962.

Sven Rubenson: »The Lion of the Tribe of Judah«, artikel i Journal of Ethiopian studies vol. III, nr 2, sid 75–85, Addis Abeba, July 1965.

J Perruchon: »Le Règne de Lebna Dengel«, Revue Sémitique d'épigraphie et d'histoire ancienne 1873 och 1898.

Tyll Kroha: »Aksumitische Münzen« i Lexikon der Numismatik, sid 22, Gütersloh 1977.

Osignerad artikel: »The coins of Axum« i Seaby's bulletin Coin and Medal, February 1960, sid 45–49.

Jacob Tybotius och Oct de Strada: »Symbola divina et humana«, Prag 1601 och Frankfurt 1652, sid 141 (annan paginering förekommer ber. på utg.).

Hiob Ludolf: »Nouvelle Histoire d'Abissinie ou d'Ethiopie«, Paris 1684.

Ortelius: »Theatrum orbis terrarum«, Antwerpen 1579, fol. 89 (KB kartarkiv).

Bengt Peterson och Richard Pankhurst m fl: »Etiopien - dess kristna kultur«, Stockholm 1974, EFS.

Bengt Thordeman: »Marco Polos resor«, sid 291 o.f. Stockholm 1982.

En svale og en stjerne

Af *Sven Tito Achen*

Hvad betyder våbenet? Hvad skal figuren eller figurerne i skjoldet udtrykke eller symbolisere? Hvad *menes* der med dette våbenmærke?

Spørgsmål som disse hører nok til de aleralmindeligste i forbindelse med interesse for heraldik, hvad enten denne interesse er permanent eller forbigående, hvad enten den spørgende er en person der har studeret emnet og fordybet sig i det, eller det er en på dette felt aldeles ukyndig som, måske for første gang, ser et våbenskjold på en bog, en bygning, en blazer eller hvor det nu kan være. »Hvad betyder det?«

Så enkelt og ligetil spørgsmålet lyder, er det imidlertid, som man ved, kun yderst sjældent, at det kan besvares andet end som et forslag, en mulighed, og med alt forbehold (bortset fra våbener der er skabt i vores egen tid): Figurerne *kan* betyde sådan-og-sådan, men *måske* også sådan-og-sådan, eller en tredje eller fjerde eller femte mulighed.

Det er derfor altid opmærksomhed værd, når man støder på vidnesbyrd, navnlig fra ældre tid, om hvad skaberen af et våben har tænkt sig med netop den figur, med netop de farver, med netop den komposition. Og naturligvis især, hvis den person det drejer sig om, også på andre måder har afsat sit spor i historien. Det er sådanne to eksempler disse linjer handler om.

Girolamo Cardano (1501–76) var en italiensk læge, filosof og matematiker, der var kendt og beundret i sin samtid. Han fik f.eks. tilbudt et professorat ved universitetet i København, hvad han dog sagde nej til, dels af religiøse grunde, dels af klimatiske. *Salmonsens Konversationsleksikon* vier ham en ganske fyldig omtale. Hans latinske levnedsskildring blev i 1969 ud-

sendt i tysk oversættelse (ved Hermann Hefele, Kösel Verlag, München), og derfra - 33. kapitel, side 119–20 - er det følgende genfortalt og videreoversat til dansk.

»Slægten Cardano havde tidligere i sit våbenskjold en rød borg med tårne i hvidt felt. For at gøre våbenet forskelligt fra slægten Castiglione's (et berømt navn der i sig indholder både »borg« og »løve«), satte vi imidlertid et lille *sort* tårn over midten på vores borg. Senere tildelte kejseren os yderligere et skjoldhoved, gult med den sorte kejserørn Dette har medført, at mange også maler det store felt gult, således at også borgen står på gul baggrund, medens andre stadig væk lader ørnen stå i gult felt, borgen i hvidt. Jeg selv har senere tilføjet en kvidrende *svale* som endnu en skjoldfigur, fordi det, bl.a. på grund af usikkerheden med hensyn til feltets farve, var svært at fastholde våbenets nøjagtige udseende i forhold til andre.«

Og nu kommer det interessante: »Jeg valgte en svale, fordi den i flere henseender stemmer overens med mit væsen: den gør intet menneske noget ondt, den undgår ikke fattige folks selskab, den omgås alle slags personer uden dog at blive fortlørlig med nogen, den skifter ofte opholdssted, går og kommer igen, den elsker det ægteskabelige samliv, er hverken eneboer eller flokdyr, den glæder sine omgivelser med sin kvidren, den tåler ikke at spærres inde. Selv om den blændes, får den sin synskraft igen; så lille den er, bærer den dog ofte værdifulde sten i maven - (hvad der nu *menes* med dette) - den glæder sig ganske særligt over mild, varm luft, den er overmåde kunstfærdig når den bygger sin rede og overgås heri kun af isflugten, den er lys på maven, men ellers sort over det hele. Som om den besad hukommelse og tak-

nemmelighed, vender den altid tilbage til sit gamle hus; ingen andre fugle, end ikke nogen rovfugl, kan indhente den, ingen er dygtigere til at flyve eller bare nærmer sig den«.

Dette er altså forklaringen på, at Girolamo Cardano satte en svale i sit våben, denne række af fysiske og åndelige ligheds-punkter mellem den smukke lille fugl og ham selv. Uden hans egne ord herom var der nok ikke mange der ville have foreslået disse motiveringer, hvis de var blevet spurgt om, hvad Cardanos svale skulle »betyde«, i hvert fald næppe mere end en enkelt af dem eller to. Men sådan opfatte-de og følte Girolamo Cardano det altså.

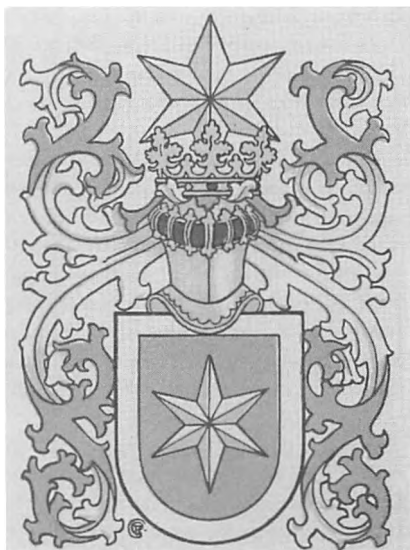
Det andet af de våbener som omtales her tilhører en person, der ikke behøver nogen introduktion, nemlig *Johann Wolfgang Goethe* (1749–1832). Både hans fader, jurist og rådmand Johann Kaspar Goethe, og hans moders slægt, Textor, førte våben. Faderen en skråbjælke med tre lyrer på, moderens familie en mand med et sværd (eller var det oprindeligt en skyttel? navnet *Textor* betyder »væver«). Familien Textor nød stor anseelse i Frankfurt, man kan sige at den var den fornemste af de to, og Johann Kaspar Goethe førte i sit segl hustruens våben kombineret med sit eget.

Digteren ønskede imidlertid ikke at føre sit fædrene (eller sit mødrene) våben videre. Han valgte et helt nyt, personligt våbenmærke, nemlig *en stjerne*. Om årsagen hertil skriver han i 1775 i et brev til hertugen af Sachsen-Weimar: »I søndags tidligt, ved daggrø, var det ubehageligt tøvøj, og det gjorde hele dagens tone forstemt, men lad os se hvordan vi atter kan få den til at klinge. Den herlige morgenstjerne, som jeg fra nu af tager som mit våben, står højt på himlen ...« Eller, med mesterens egne ord: »Sonntags früh bei Tagesanbruch: Fatales Tauwetter, und so der Ton des ganzen Tages verstimmt, wollen sehen wie wir ihn wieder ausbringen. Der herrliche Morgenstern, den ich von nun an zum

Wappen nehme, steht hoch am Himmel ...«, citeret i Gert Oswald »Lexikon der Heraldik« (Leipzig 1984), side 382.

Da hertugen syv år senere bad kejseren om at ophøje Goethe i rigsadelen (patentet er dateret Wien 10. april 1782), blev det udtrykkeligt erklæret, at enhver ændring eller »forbedring« af det enkle stjernevåben var uønsket. Helt som Goethe ønskede våbenet, blev det nu ikke. Oprindeligt ville han vistnok have haft en *gul* stjerne i blåt felt, men for ikke at komme for nær op ad andre stjernevåbener, bl.a. de østrigsk-bøhmiske grever von Sternberg, gjorde man stjernen hvid og tilføjede yderligere en hvid skjoldbort.

For fuldstændighedens skyld kan nævnes, at i 1859, på 110-årsdagen for digterens fødsel, blev hans to sønnesønner udnævnt til friherre. Den længstlevende af dem døde i 1885, og dermed var Goethes efterslægt udslukt.

Johann Wolfgang von Goethes våben som skabt 1775 og (bl.a. kronen) 1782: sekstakket hvid stjerne i blåt felt, hvid skjoldbort. Hjelmklæde blåt og hvidt. Tegning af Gustav Adolf Closs i »Deutscher Wappenkalender 1921«.

Om anvendelse av heraldiske merker i det norske luftforsvar

Av F. Finborud

Ved kongelig resolusjon av 10 november 1944 ble den tredje norske forsvarsgren *Luftforsvaret* opprettet ved sammenslagning av Hærens og Marinens Flyvåpen, som hadde eksistert fra henholdsvis 1914 og 1915.

Forsvarsgrenen bar i tiden 1953–1960 navnet Flyvåpenet. Den har for det meste bestått av Luftvernartilleriet, Kontroll- og varslingsystemet, foruten det egentlige »Flyvåpen« med flyskvadroner og flystasjoner.

Denne fremstilling omfatter kun anvendelsen av merker i Luftforsvaret etter 1944. Dog er merker blitt anvendt også tidligere. Eldre fotografier viser at merker ble benyttet f.eks. på de enkelte fly. De heraldiske merker i Luftforsvaret er først og fremst avdelingsmerker som representerer den enkelte militære avdeling innen forsvarsgrenen. Det er dessuten fremstilt et merke som representerer forsvarsgrenen som sådan, benevnt Luftforsvarets merke. Et merke består av et heraldisk motiv i en ring med avdelingens navn, over ringen kongekronen og under ringen et bånd med avdelingens valgsprog.

Alle merker er godkjent av H. M. Kongen ved at den enkelte originaltegning er påført hans approbasjon og signatur. Originaltegningen oppbevares som regel i glass og ramme på avdelingssjefens kontor. Merkenes heraldiske motiver er i allminnelighet valgt eller foreslått av avdelingens eget personell og deretter uttignet profesjonelt. I heraldisk henseende antas motivene å være av varierende kvalitet.

Luftforsvarets merker har vært benyttet på trykksaker, som offisielle dokumenter, diplomer, programmer m. v., samt på fly,

kjøretøyer, bygninger, porter og gavegjester. Merkene har også vært laget montert på treplater eller som våpenskjold, og som tøymerke på uniform eller sivil tøy.

Ved opprettelse av de norske flyskvadroner i England under krigen ble de første skvadronmerker innført. Dette skjedde både før og etter forsvarsgrenens formelle opprettelse. Merkene ble utformet ved College of Arms - v/ Chester Herald and Inspector of Royal Air Force Badges, og approbert/signert av George R. I. Da disse flyskvadroner var (norske) avdelinger i Royal Air Force var merkene naturlig nok helt og holdent utformet i engelsk formsprog på linje med andre engelske merker. Dog var skvadronens valgsprog teksten på norsk.

Denne første generasjon avdelingsmerker i Luftforsvaret besto av følgende merker:

Motivet symboliserer skvadronens maritime oppgaver.

De sammenbundne sverd symboliserer foreningen av norske og britiske stridskrefter. (Vikingsverd og britisk bronsealdersverd)

Motivet viser en norsk stridsøks (vikingbile), og symboliserer den kraft som lå i dette våpen.

Vikingskipet med utslagne og sammenføyde vinger symboliserer norsk personell som kom over sjøen og sluttet seg til Royal Air Force i kampen mot en felles fiende.

I årene etter krigen under kong Haakon VII frem til 1957 utviklet seg en ny generasjon avdelingsmerker i Luftforsvaret. Merker i ny, norsk utforming ble etter hvert approbert av kong Haakon for de allerede eksisterende skvadroner fra krigen og for skvadroner og andre avdelinger som ble opprettet etter hvert som Luftforsvaret ble videre utbygget.

Nedenfor er avbildet noen av annen generasjon avdelingsmerker utformet som våpenskjold for Luftforsvarets flyskvadroner. Grunntrekkene fra de engelske merker er beholdt, med motiv i en navnering, bånd med valgsprog og kongekrone, men utførelsen er i sin helhet vesentlig enklere, dette gjelder ikke minst kronen. Forenklingen gjelder ikke bare de støpte skjold, men også originaltegningene.

Omkring 1950 finner vi opprinnelsen til det som i dag er benevnt «Luftforsvarets emblem», bestående av kongekronen over en falk som slår ned på sitt bytte. Emblemet inngår i forsvarsgrenens merke med valgsproget Konge, Folk og Fedreland. Emblemet har bl a vært nyttet på Luftforsvarets uniformsknapper og i luemerker m v. Det har hatt forskjellige utforminger i årenes løp.

Nedenfor vises noen utforminger av emblemet er anvendt:
Luftforsvarets (Flyvåpnets) merke, hvor

Under Haakon VII

Under Olav V

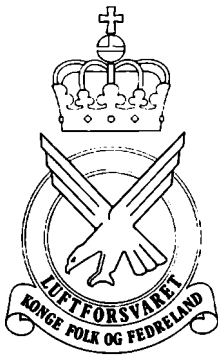

Under Olav V (Senere utgave)

Luftforsvarets merke har i dag denne utforming i forskjellige varianter (Falken benevnes her »stor falk«):

I farger:

Passer for de fleste trykksaker.

Brukes der det typografiske utstyr er tungt og kraftig, f.eks på omslag. Trykkes i svart.

Egner seg spesielt for trykk i gull, sølv eller svart.

Når det gjelder Luftvernartilleriet har også denne del av forsvarsgrenen hatt sitt emblem, den «flygende bomben» som i en periode fra ca. 1957 til ca. 1960 ble benyttet som avdelingsmerke på uniform for personell tilhørende Luftvernartilleriet. Merket hadde denne utforming:

Ved Luftvernavdelingene ble merket også i en viss utstrekning benyttet uoffisielt som dekorasjon på gavegjenstander, drikkekrus m.v., ofte kombinert med vedkommende avdelings navn.

Den tredje generasjon avdelingsmerker er de nå gjeldende, som er blitt utviklet under kong Olav V. Det var først i 1970 at arbeidet ble startet for alvor, da det ble oppnevnt et eget utvalg – merkeutvalget – til å foreta en totalvurdering av bruken av merker i Luftforsvaret. Etter forslag fra avdelingene ble etter hvert approbert merker med egne motiver og valgsprog for alle avdelinger.

For flystasjoner, luftvernartilleribataljoner og kontroll- og varslingsstasjoner er laget merker med felles motiv for hver av

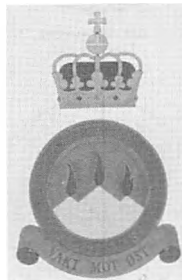
de tre typer avdelinger. I de nye avdelingsmerker er brukt kong Olav V's krone av 1957. Dette representerer en vesentlig forandring av Luftforsvarets emblem og Luftforsvarets avdelingsmerker.

For å oppnå en mer ensartet anvendelse av avdelingsmerkene ga Generalinspektøren for Luftforsvaret i 1978 ut en egen bestemmelse omfattende detaljert beskrivelse samt retningslinjer for utarbeidelse, anskaffelse, bruk og registrering av avdelingsmerker. Dessuten ble gjengitt de heraldiske grunnregler. I beskrivelsen inngår bl.a. en nærmere fastsettelse av hvilke farger og bokstavtyper som skal nyttes. Fargene er valgt ut i et trykkfargesystemet Letraset «Pantone matching system». Skrifttypen er «Times Roman Adweight D C». På denne måte søkes sikret ensartethet i fremstillingen, i særdeleshet på trykksaker. Disse retningslinjer har siden blitt fulgt, og Luftforsvarsstaben har dessuten ført en viss kontroll med produksjon og anvendelse. Eldre merker er blitt skiftet ut etter hvert som det har vært naturlig behov for det. «Foredede» skjold og merker anvendes som prydgjenstander i messer og kontorer, og blir således tatt vare på som de historiske og tradisjonsskapende symboler de er. Samtlige merker er bygget etter samme grunnform som foranstående Luftforsvarets merke.

Fellesmerkene for flystasjoner, K&V-stasjoner og LVA-bataljoner ser slik ut:

Flystasjoner
(«liten falk»)

K&V-stasjoner
(tente varder)

LVA-bataljoner
(flygende bombe)

Merkene har samme form og motiv, men hver stasjon/avdeling har sitt eget navn og sitt individuelle valgsprog. For hver enkelt avdeling er laget en originaltegning som er approbert av kongen. For de øvrige avdelinger og skoler er laget

merker i samme form, men med individuelle motiver, navn og valgsprog.

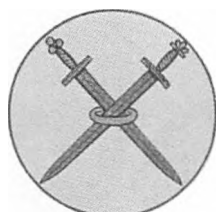
Nedenfor er gjengitt fra originaltegnningene motivene for de øvrige merker. Som det vil ses er motivene for de gamle skvadroner beholdt.

NIKE-BATALJONEN
Hercules rebøtt og lyn

330 SKVADRON
Vikingskip og sol

331 SKVADRON
To korslagte sverd

332 SKVADRON
Stridsøkse (vikingsbile)

333 SKVADRON
Vikingskip mjvinger

334 SKVADRON
Isbjørn

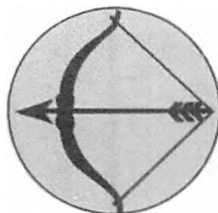
335 SKVADRON
Tor med hammeren

336 SKVADRON
Svale og lyn

337 SKVADRON
Sverd og firklover

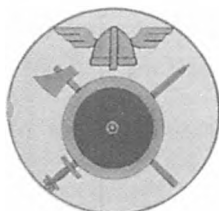
338 SKVADRON
Bue og pil

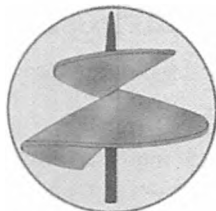
339 SKVADRON
Belle og spyd

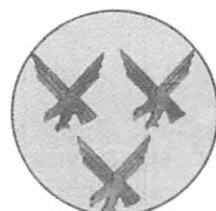
718 SKVADRON
Ugle

719 SKVADRON
Vikingehjelm, skjold,
øks og sverd

720 SKVADRON
Helikopter
(Skrue, Leonardo da Vinci)

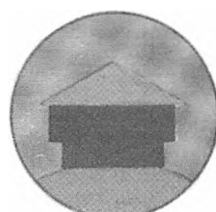
LFK
Tre falcker

LSTS
Odins ravnar
Hugin og Munin

LKSK
Riksløven

LSS
Blåkkhus

LTS
Fly, atom og
rakettutblåsning

LKVS
Tente varder og
deltavinget fly / rakett

FMI
Æskulapstaven

Når det gjelder produksjon av merker som våpenskjold har det vist seg at selv om detaljerte tegninger foreligger, så vil betydelige produksjonsavvik alltid oppstå, avhengig av hvor skjoldene blir produsert og hvilke tekniske metoder som benyttes. For å sikre en så korrekt gjengivelse som mulig, har Luftforsvarsstaben også laget generelle retningslinjer for produksjon og bruk av avdelingsmerker som våpenskjold. Gjennom samarbeide med en støperibedrift har det lyktes å oppnå en til-

fredsstillende ensartet praksis. Luftforsvarets avdelinger benytter således i stor utstrekning våpenskjold som representasjonsgaver og minnegjenstander ved besøk m v og som erkjentlighetsgaver til personellet etter deres tjeneste ved avdelingen, f eks ved oppnådd aldersgrense.

Da det er ønskelig å holde bruken av avdelingsmerker innenfor en viss ramme, vil nye merker primært kun bli approbert for reorganiserte og nyoprettede avdelinger.

Bävern i Härnösands vapen

Av Ingrid Padel

Första gången bävern nämns som Härnösands sigill är i ett brev från konung Johan III daterat den 6 januari 1586 ... »så hafue wij giffuidt ther opå then beskedh, att the skole hafue en Suart bäfuer medh en giedda i munnen ...«

Brevet, som är skrivet på Kalmar slott, är adresserat till »Wår tienere och fuogdte uti Ångrmanland Peer Erichsson«. Det består av drygt två fullskrivna ark med bestämmelser för den nybildade staden Härnösand. Där står t.ex. att bönderna skall straffas om de inte utrymmer de donerade hemmanen. Stadens innevånare får tillstånd att tills vidare uppköpa skinnvaror, sedan fogden gjort uppköp för konungens behov. I brevet ges också löfte om klockor till kyrkan. Sist i brevet står bestämmelserna för stadens sigill.

Någon motivering varför just en bäver valdes som sigillmotiv finns inte i brevet. Det är tänkbart att Johan III hade Medelpads första landskapsvapen i åtanke. Det hade skapats, liksom de flesta andra landskapsvapnen, på 1560-talet. Som motiv hade det »I vitt fält en gående svart bäver«. (Se H.T. V nr. 49-50, s. 107 ff).

Medelpad var först med bävern i sitt vapen. Bävern blev dock »ledig« när Medelpad fick sitt nuvarande vapen med tre vågor.

Detta motiv upphörde efter några år, och på 1570-talet gjordes det nuvarande vapnet för Medelpad med de tre vågorna. När Johan III skulle bestämma Härnösands sigill var således motivet med bävern »ledigt«. Det var dessutom ett naturligt motiv, eftersom bävern var vanlig i södra Norrlands kustland vid den tiden. Bävern och gäddan anknyter till jakt och fiske, som var viktiga näringsgrenar. Motiven i de gamla sigillen visar ofta något som var karakteristiskt för traktens näringsliv.

Gående bäver

I konungens brev finns ingen teckning eller skiss av bävern i detalj. Det står inte ens om bävern skall vara upprättstående eller gående. (I Medelpads gamla vapen hade det angivits att bävern skulle vara gående). När myndigheterna i den nybildade staden skulle teckna det första sigillet, så valde de att framställa bävern gående, alltså med alla fyra fötterna på marken. Det var först på 1930-talet som bävern blev upprest.

Sigill och vapenbild

Den kände Härnösandsforskaren rektor Torsten Bucht nämner i »Härnösands historia« att stadens sigill med bävern påträffats första gången år 1593. Det finns under ett dokument, som utgör en bekräftelse på Uppsala mötes beslut det året. Runt omkring bävern står inskriptionen »Sigill Civitatis Hernöösand 86«. Ovanför bävern står »Castor«, det latinska ordet för bäver.

Det är detta sigill som är avbildat på jubileumsmyntet, som framställdes till Härnösands 400-årsjubileum, 1985.

En teckning av Härnösand, som staden

Härnösands sigill 1593.

såg ut i slutet av 1600-talet, finns i Erik Dahlbergs planschverk »Suecia Antiqua & Hodierna«. I det övre högra hörnet av teckningen finns motivet med bävern i form av en vapensköld, alltså utan text. Men bävern ser ut som en varg med lång svans. Kanske var det denna vapenbild, som föranledde Abraham Hülphers att tro att Härnösands vapen var en varg. När han gjorde sin resa genom Norrland år 1758, så antecknade han vid besöket i Härnösand den 16 juli »Vapn, en warg med fisk i munnen«.

Växlade färg

Bävren framställdes på olika sätt under århundradenas lopp. Färgen växlade, ibland var bävern blå, ibland svart. I beskrivningen av vapnet kallades djuret ibland för utter t.ex i Nordisk Familjebok 1929. Ibland står bävern på en våglinje, ibland på en rak linje i vapenskölden. I alla varianter av vapnet är emellertid bävern gående eller stående med sina fyra fötter på marken.

Det var först den 24 april 1931, när Kungl. Maj:t gjorde den officiella fastställelsen av stadsvapnet, som bävern blev

upprest på bakbenen. »I silverfält en svart bäver med en svart gädda i munnen«. Underligt nog finns ingenting i den heraldiska beskrivningen som säger att bävern skall vara upprest. Annars brukar texten till en vapenbild klart och koncist beskriva motivet så att inga missuppfattningar skall uppstå. Men troligen ville man behålla den gamla formuleringen från Johan III:s brev, där inget nämns om bäverns ställning.

Självklar symbol

Efter fastställelsen 1931 var bävern under 40 år en självklar symbol för Härnösand. Den användes i många sammanhang, i stadens information, i annonser och dylikt.

Vid kommunreformen i början av 1970-talet försvann bävern i annonserna. En ny vinjett togs fram, som anknöt till hela storkommunen. Den bestod av en teckning av rådhuset och en landskapsbild

Så ser det ut i dag. 1931 fastställdes Härnösands vapen av Kungl Maj:t och bävern restes upp på bakbenen.

samt texten »Härnösand informerar«. Några förvaltningar behöll dock bävern i sin annonsering t.ex fritidsnämnden. I början av 1982 återgick Härnösands kommun till sin vapenbild även i annonser. Någon nyregistrering av vapnet gjordes icke. Härnösand hör till det fåtal kommuner i vårt land, som inte har ett officiellt registrerat vapen efter kommunsammanslagningen.

Kritik mot bävern

Är bävern ett bra vapenmotiv? Kritiska röster har hörts ibland. »Bävren med en gädda i mun är naturvidrig sammansättning« sade ådalsforskaren doktor Erik Modin vid ett tillfälle. Bävern äter inte fisk, alltså är vapenbilden missvisande. Modin ansåg att djuret i vapnet borde ha varit en utter.

Ur heraldisk synpunkt var den gamla vapenbilden med den gående bävern föga tilltalande. Det lilla djuret fyllde upp skölden dåligt. Det blev ett stort tomrum både upptill och nedtill på skölden. En av huvudprinciperna inom heraldiken är att tomrum skall undvikas. Det var av den anledningen som bävern försvann från Medelpads landskapsvapen på 1570-talet.

Genom att bävern på Härnösands stadsvapen tecknades upprest, så blev den ur heraldisk synpunkt bättre, den fyller upp vapenskölden.

Härnösands stadsvapen är ibland försett med en krona, en så kallad murkrona. Den utgör ett slags värdighetstecken och bör användas endast av stadens myndigheter.

Rättelse

Med anledning av en reaktion från John Linds sida vill vi gärna ändra formuleringen av fotnot 68 till vår uppsats om de svenska landskapsvapnen i Heraldisk Tidsskrifts jubileumsnummer (s. 138) till att lyda: »Tengström a.a.s. 109 f; Lind a.a.s. 392 f, vilka helt oberoende av varandra påpekat samma likhet«.

Vi önskar vidare göra klart att vi med den i jubileumsnumret publicerade formuleringen inte ville insinuera, att Lind känt till Tengströms uppsats »Till frågan om Finlands vapen« när han skrev sin artikel »Ryssesabeln...«, men antyda att han läst den innan han godkände det sista korrekturet till tryckning i Historisk Tidsskrift för Finland. Detta framgår ur hans under korrekturläsningen tillfogade fotnot 1a, där han säger att Tengströms uppsats »er kom-

met for sent til at kunne tages i betragtning ved utformningen af nærværende tekst, men synes heller ikke at give anledning til ændringer«. Det oaktat inleder han fotnoten med en anmärkning, som lätt kan ge läsaren uppfattningen att Tengströms uppsats överhuvudtaget är av ringa värde, fastän Linds avsikt tydligen är att säga, att Tengströms resonemang inte är av nämnvärd relevans för det problemkomplex som »Ryssesabeln...« huvudsakligen handlar om. Likaså tycker vi att det hade varit generöst av Lind om han, trots det ovan citerade förbehållet, dessutom i korrekturet hade tillfogat »Se även Tengström, a.a.s. 108ff.« till fotnot 55 på s. 393 i »Ryssesabeln«.

Knut Pipping

Leif Tengström

Den sidste sten på Domkirkens kirkegård

Af Jens Velleu

I Viborg domkirke er spredt på vægfladerne indsat en række mere eller mindre nedslidte gravsten. Det er - nogenlunde - hvad der er tilbage efter den hårdhændede restaureringsstart i 1860'erne. Den 3. januar 1870 holdtes møde om sagen i »Kommissionen for Viborg Domkirkes antikvariske Minder«, og det besluttedes, hvor de enkelte bevarede sten skulle sidde. Der kunne dengang opregnes 17 eksemplarer over biskopper, præster og ærværdige Viborgborgere. Det svarer stort set til situationen i dag. Om en undtagelse skal der berettes her.

Til venstre for døren til det søndre vesttårn sidder indmuret en smal grå granitsten. I mørket aner man øverst en forvitret indskrift, nedenunder ses et våbenskjold med et bomærke i midten. Nederst kommer et vandret felt med årstallet 1566. Når stenen belyses med projektører, træder de kantede bogstaver skarpere frem. De er fordelt på ni linier, men her hører også det sikre op. Umiddelbart lader indskriften, der er hugget i relieffraktur (= ophøjede krøllede bogstaver), sig ikke tyde. På Nationalmuseet opbevares en lille tegning fra forrige århundrede, hvor stenens våbenskjold og årstal er vist med følgende re-signerede beskrivelse:

»Ved Viborg Domkirke fandtes i 1837 kun een Gravsten, der laa ved den søndre Side. Den var revnet og Skriften ulæselig. På Stenen saas nedenstaaende Bomærke og Aarstal«. Allerede dengang var den interesseret læser ladet i stikken.

Stenen fik altså - trods sin ukendte oprindelse - en plads inde i kirken, og her kan den, som det skal vises, sidde med rette.

Nationalmuseets altfavnende museumsinspektør C. A. Jensen (1878-1952)

havde siden 1920'erne samlet materiale til et stort værk som »Danmarks adelige Gravsten fra Sengotikkens og Renæssancens Tid«.

Men som den grundige mand han var, bragtes i kataloget (udkom i 1953 efter hans død) også oplysninger om mange

Gravstenen over sognepræst Ib Poulsen ved Nørre Sogns Kirke. Det nu identificerede bomærke har en usforklarlig klumpagtig dannelse i det ruderformede midtfelt uden forbindelse med de omgivende streger. Årstallet 1566 er muligvis tidspunktet for stenens færdiggørelse. (Foto: Poul Pedersen 29.5.1984).

borgerlige sten til belysning af for eksempel lokale produktionsforhold. Under nummer 568 finder vi vor aktuelle sten med denne korte læsning: »Ib Povils og hans (eller Hans) ...«. Blandt C. A. Jensens notater på Nationalmuseets 2. afdeling (middelalderafdelingen) er hele teksten dog opregnet. Den myreflittige museumsmand havde læst den i 1931:

Her huiler
under thene st
ien ib povils
och hans adrln
gud fader aaf
sin stuor nåd
giff thenom
en glædelig
opstandels ...

Det er på nutidsdansk med de på grund af stenens smalle form brudte ord sammenstillet: »Her hviler under denne sten Ib Poulsen og hans ardl. Gud Fader af sin store nåde giv dem en glædelig opstandelse«. I det store og hele er sagen løst. Indskriften fortæller, at stenen er lagt over to personer, hvoraf den førstes navn ikke volder problemer. Det næste måtte den dygtige skriftlæser dog give op overfor. Da der ikke benyttes store bogstaver, kan der opstilles to muligheder for tydingen. Enten kan det dreje sig om en Hans med det noget uforståelige efternavn adrln. Eller meningen kan være, at stenen er bestemt for Ib Poulsen og noget af hans familie, vel nærmest hans hustru. De fem bogstaver synes dog heller ikke her at kunne give mening. C. A. Jensen valgte derfor at aftegne dem naturtro ved siden af sin afskrift. Måske han hjemme på museet kunne få hjælp til gådens løsning. Det lykkedes dog ikke.

Præst ved Nørre sogns kirke

Men hvem er nu denne Ib Poulsen, som fik den specielle ære at være den sidste, der havde sin gravsten liggende på Domkirkens i 1811 nedlagte kirkegård?

Her huiler
under thene st
ien ib povils
och hans adrln
gud fader aaf
sin stuor nåd
giff thenom
en glædelig
opstandels ...

1566

C. A. Jensens afskrift.

Han er den første protestantiske præst ved Nørre Sogns Kirke, vi kender navnet på. Tiltrædelsesåret er ukendt - muligvis er han ansat i forbindelse med reformationens indførelse i 1536. Som den nye skik var for præster giftede han sig og fik i ægteskabet med Maren to sønner Poul og Hans. Den første - født 1542 - fulgte ham i embedet som sognepræst i Viborg, den anden blev præst i Aalborg. Kan han være den »Hans«, der omtales på stenen? Oplysningerne har vi overleveret i Viborghistorikeren Chresten Erichsens berømte manuskript fra ca. 1700, der opbevares på Det kgl. Bibliotek. Her finder vi også den oplysning, at Ib Poulsen døde 1567.

Men hvorfor er gravstenen placeret ved Domkirken i 1830'erne, når nu Ib Poulsen var tilknyttet Nørre Sogns Kirke? Forklaringen skal vel søges i, at han - ligesom sin efterfølger, sønnen Poul, tillige var kannik ved Domkirken. Her fortsatte det katolske præsteskab efter reformationen, nu ofte med indragelse af de skiftende sognepræster ved byens to sognekirker - de tidligere tiggermunkehuse.

Sønnen kom til at hvile inde i kirken, hvor han fik et epitafium i træ opsat. Dette er naturligvis gået til ved domkirkens store brand 1726, og faderens ydmyge gravsten fra kirkegården er nu ene om at fortælle om denne tidlige forbindelse mellem de to Viborg-kirker.

Danmark og Canterbury

Af Cecil R. Humphery-Smith*

Dette er en hilsen til Heraldisk Selskab i anledning af 25 års jubilæet. Vi i England ser med beundring på tidskriftet og har gjort det længe. Men hvordan riste en heraldisk minderune over forbindelsen mellem Canterbury og Danmark? For mig er svaret let.

I 1572 blev i Canterbury det første linie-regiment oprettet i grevskabet Kent, og skønt det først i 1783 officielt blev anerkendt som grevskabets regiment, har *The Royal East Kent Regiment*, kendt som *The Buffs* på grund af deres særprægede dragt (bøffellæder), i mange generationer haft deres eget kapel, krigerkapellet i Lady Margaret Beauforts sjælemessekapel i den sydveste korsarm. Her ophængtes regimentets gamle faner i dekanens og Canterbury katedralens varctægt. Her mindes mændene fra Kent og derved direkte efterkommere, som kæmpede for frihed og for borgerlige og religiøse rettigheder, og på linie med dem de mange regimenter blandt de allieredes styrker som kæmpede med dem: *The Queen's own Rifles of Canada*, 3. battalion af *The Werriaa Regiment of Australia* og mange danskere.

Forbindelsen til Danmark rækker mange år tilbage. Under dronning Elizabeth, James I og Charles I kæmpede *The Buffs Regiment* i over 70 år i Nederlandene og vendte til sidst hjem til England som *The Holland Regiment* med prins Jørgen af Dan-

mark som regimentets oberst. Efter dronning Anne blev forbindelsen afbrudt, men den blev genoprettet, da kong Frederik VIII af Danmark udnævntes til oberst. I 1944 blev denne titel tildelt kong Christian X, der i forvejen var hosebåndsriddet, havde Bathordenens storkors og Victoriaordenens storkors, og som ved flere lejligheder aflagde besøg i Canterbury i sin egenskab af oberst. På kong Christians 76 års fødselsdag spillede *The Buffs* 1. battalion på Amalienborg slotsplads efter kongens eget ønske. Den 26. oktober 1946 marcherede regimentets orkester gennem København fulgt af tusinder af byens borgere, herunder mange som havde gjort tjeneste i det gamle regiment og i den danske modstandsbevægelse.

Den danske præst og salmedigter N. F. S. Grundtvig har i digtet »Det var en sommormorgen« levendegjort den danske vikingeånd. Det blev skrevet efter krigen med Prøjsen i 1864 under indtryk af slagene på Isted Hede og i Øvre Stolk. Sangen blev ofte sunget af danske patrioter uden for Shell-huset i København, Gestapos berygtede hovedkvarter. I 1946 blev den spillet af *The Buffs*, hvis orkesterleder, Salmon havde fået melodien nynet for sig af oberst Christian Lunn, der havde gjort tjeneste i regimentet:

Guds fred med vore døde
i Danmarks rosengård!
Guds fred med dem som bløde
af dybe hertesår!
Vor kærlighed med alle,
de store og de små,
som ville stå og falde
med løven askegrå!

* Artiklen var af forfatteren tænkt som en hilsen til Heraldisk Selskab i Jubilæumsbogen. Den nåede imidlertid ikke frem til redaktionen og bringes her lidt forsinket. Oversat af Allan Tønnesen.

Glasmalerierne i regimentets kapel blev ødelagt af billedstormere under reformationen og på Cromwells tid. I det 19. århundrede blev der opsat nogle glasmalerier af ret ringe kvalitet, som – heldigvis, kan man sige – blev sprængt under bombardementet af Canterbury i 1940. Alle de mere værdifulde gamle glasmalerier var blevet fjernet og gemt væk under krigen. I 1946 tegnede nu afdøde major F. W. Tomlinson, F.S.A. fra The Buffs et pragtfuldt vindue med våbenerne for alle regimentets oberster fra dets oprettelse i 1572 til slutningen af 2. verdenskrig. I midten ses dronning Elizabeth I's fuldstændige våben, flankeret på den ene side af våbenet for prins Jørgen af Danmark, prinsesse – senere dronning Annes gemal. Han var regimentets første chefoberst, og det var indtil hans død i 1708 kendt som *Prince George of Denmark's Regiment*. Han var ikke blot

en klog rådgiver for dronningen, men også en tapper soldat. På den anden side af Dronning Elizabeths våben ses våbenet for kong Frederik IX af Danmark, der var hosebåndsridder, og som i 1954 blev højtideligt modtaget i Canterbury, inspicerede regimentet og gik i procession til domkirken for at beskue denne pragtfulde heraldiske udsmykning.

Det vil ikke tjene noget formål at beskrive de øvrige våbener på og omkring dette mindevindue. Mange vil blive forstemt ved beretningen om, hvorledes regimentet siden da er blevet reduceret af den moderne militærstrategis krav, men det har overlevet, og daglig vendes bladene i dets mindebog som ceremonien byder, og med ordene fra regimentets motto vil The Buffs »fortsat blomstre som i sin ærefulde fortid«. Det tror vi også, at de stærke bånd mellem Danmark og England vil.

Blasoneringsteknik

Av Lars C. Stolt

Jan Ranekes imponerande verk Svenska medeltidsvapen ger anledning till en del reflektioner rörande den heraldiska nomenklaturen. Denna tycks inte vara av något större intresse i dagens heraldiska kretsar, och HT har inte behandlat ämnet i någon större utsträckning. Men just inom heraldiken är nomenklaturen viktigare än i kanske något annat fack, eftersom ju definitionen av ett vapen hänger på en entydig blasonering. Man undrar i detta sammanhang vad som kom ut av det 1960 i HT nr 2 annonserade samarbetet med Archivum Heraldicum rörande blasonering och heraldisk terminologi.

Först skall konstateras att Ranekes inför en rad behövliga och välfunna termer på främst häroldsbilder. Dock kan och skall här diskuteras en del av termerna i hopp om att få igång en diskussion på detta område. Någon systematisk genomgång blir det inte fråga om, utan jag kommer att botaanisera ganska fritt på Ranekes rika blomsterängar.

Del I inleds med ett systematiskt vapenregister i ord och bild till verkets över 2000 vapenbilder och blasoneringar. Del II avslutas med en vägledning i heraldisk terminologi, som tyvärr på flera punkter strider mot terminologin i vapenregistret och blasoneringarna. Jag skall därför först ta upp dessa inbördes motsägelser.

Det som i blasoneringarna kallas »fjäll« heter i vägledningen »päls« och har dessutom där på skilda ställen fått olika utföranden i bild (fig. 1). Bilderna, som onekligen mest liknar fiskfjäll, brukar i tysk heraldik kallas »verschobenes Schuppenfeh«, alltså »förskjutet sjubbskinn«. (Heraldiska pälsverk tycks det finnas nästan hur mycket som helst av; Leonard visar i sin »Das grosse Buch der Wappenkunst«

inte mindre än 35 olika pälsverk, och då har han ändå missat kontraguldhermelin).

Det som i blasoneringarna heter »spets uppifrån« kallas i vägledningen »störtad spets«, och »störtat mantelsnitt« i blasoneringarna motsvaras av »nedvänt« i vägledningen (fig. 2). Onödiga avvikelser kan tyckas. Vidare blir »sänkt mantelsnitt« i blasoneringarna »halv« eller »sänkt spets« i vägledningen (fig. 3). Av användningen av uttrycket »sänkt spets«, där jag skulle skriva »tryckt spets«, verkar det som om »sänkt« betraktas som synonym till »tryckt«, som endast förekommer i vägledningen - i uttrycket tryckt sparre (fig. 4).

Det som i blasoneringarna betecknas »grekiskt kors genomgående« heter i vägledningen »genomgående kors«, medan genomgående andreaskors och genomgående gaffelkors anges så på bägge håll (fig. 5). När det gäller korsen i häroldsbilderna anser jag att man för tydlighets skull bör ange såväl »grekiskt« som »genomgående« liksom man, då det gäller allmänna bilder, bör ange »svävande« framför de korsformer som även förekommer i häroldsbilder.

Det vedertagna uttrycket »i motsatta tinkturer« är upptaget i vägledningen, men i praktiken använder Ranekes i blasoneringarna »inverterad«, vilket närmast för tankarna till upp-och-nedvänd, dvs störtad (fig. 6). Så långt den bristande samordningen mellan blasoneringarna och vägledningen, som vittnar om ett visst vankelmod hos Ranekes.

Den största mot praxis stridande nyheten är Ranekes indelning av häroldsbilder i linjer, snitt och skuror, och där vill jag nog sätta minst ett frågetecken. Med linjer menar Ranekes i första hand det som vanli-

<p>1</p> <p><u>FJÄLL</u></p>	 <p>päls</p>	 <p><u>Päls.</u></p>
<p>2</p> <p><u>SPETS UPPIFRÅN</u></p>	 <p><u>STÖRTAD SPETS</u> I svart en störtad spets.</p>	 <p><u>NEDVÄNT (STÖRTAT) MANTELSNITT</u> Genom nedvänt mantelsnitt delad i svart och silver.</p>
<p>3</p> <p><u>GINSTAM ÖVER SÄNKT MANTELSNITT</u></p>	 <p><u>HALV SPETS (SÄNKT SPETS)</u> Mot sköldens mittpunkt, var. vinkel I svart en halv spets av silver.</p>	
<p>4</p> <p><u>TRYCKT SPARRE</u> I svart en tryckt sparre av silver.</p>		
<p>5</p> <p><u>GREKISKT KORS</u> <u>GENOMGÅENDE</u></p>	 <p><u>GENOMGÅENDE KORS</u> I rött ett genomgående kors av silver.</p>	
<p>6</p> <p><u>KLUVEN MED INVERTERAD KRONA</u></p>	 <p><u>MOTSATTA TINKTURER</u></p>	
<p>7</p> <p><u>GINSTYCKAD AV BLIXTSKURA</u></p>	 <p><u>STYCKAD AV BLIXTSNITT</u></p>	 <p><u>DELAD AV TINNSKURA</u> var.</p>
 <p><u>DELAD AV SÄNKT TINNSNITT</u></p>	 <p><u>STYCKAD AV KARVSKUROR</u> part.</p>	 <p><u>BJÄLKE BILDAD AV TVÅ KONV. KARVSNITT</u></p>
<p>8</p> <p><u>VIRVELSNITT I MOTSOLS</u></p>	 <p><u>HAKKORS</u> Motsols (Medsols)</p>	 <p><u>TVÅ VINKELSNITT</u> Genom två vinkelsnitt kvadrerad medsols i silver och rött.</p>

gen kallas räta skuror, men ibland även bågskuror, och därmed framställda häroldsbilder, såsom delningar, klyvningar, styckningar, spetsar, korsningar, sparrar, kors, fyrkanter, gallerverk, bärdor, flanker mm. Med snitt synes Raneke mena indelningar av skölden medelst räta linjer eller båglinjer, som bryter av på ett eller två ställen eller som beskriver en kurva med så liten periodicitet att högst två extremvärden uppnås, exempel: mantelsnitt, vinkelsnitt, gaffelsnitt, blixtsnitt, vågsnitt, virvelsnitt, karvsnitt, bågsnitt och tinn-snitt. Med skuror slutligen menar Raneke det vedertagna begreppet skuror minus rät skura och bågsкура, varvid skuran dock måste beskriva en kurva med så stor periodicitet att mer än en hel våglängd rymmes i bildfältet, dvs mer än två utspång; annars blir det snitt. Skillnaden mellan snitt och skuror enligt denna definition framgår av exemplen i fig. 7, av vilka även framgår att det som allmänt kallas fjällskura här fått benämningen »konverterad karvsкура«.

En konsekvens av ovanstående är att spetsar och mantelsnitt hänföres till skilda grupper (linjer resp. snitt), samtidigt som Raneke själv enligt ovan sätter likhetstecken mellan sänkt mantelsnitt och sänkt spets (!). En annan märklig konsekvens är att flanker hänföres till »linjer«, medan en delning, utförd med en båglinje, hänföres till snitt med benämningen »bågsnitt«.

En del av riktningssångelserna - framför allt »medsols-motsols« - är missvisande. Virvelsnittet i fig. 8 betecknas som motsols, vilket jag anser befängt, eftersom virveln ifråga onekligen roterar medsols. För övrigt anser jag att med- och motsols bör ersättas med medurs resp. moturs, eftersom ju motsols blir medsols på andra sidan ekvatorn och beteckningen blir intetsägande för bosatte närmast omkring ekvatorn. Det avbildade hakkorset skulle jag vilja beteckna som »hakkors med moturs bockade armar«. Vad slutligen »med-

sols« skall betyda i den i fig. 8 återgivna, medelst två vinkelsnitt kvadrerade skölden förstår jag inte.

Lika missvisande som att ange virveln ovan vara motsols är att ange riktningen av en stråle mot spetsen, dvs strålningskällan (fig. 9). En stråle är givetvis riktad från sin källa. En språklig bild får givetvis inte strida mot den fysiska verklighet från vilket bilden hämtats; förekommer detta i en blasonering, blir denna allt annat än entydig. Jag anser således att texterna till dessa bilder skall byta plats.

Av de två sköldarna i fig. 10 framgår att Raneke betraktar snitt och skuror såsom dragna uppifrån. För att uttrycken »sinistervinklad« och »vinkelsnitt mot sinister« skall bli entydiga krävs sålunda att man har en dylik konvention.

Ett fel som tyvärr är ganska vanligt i dagligt tal, men som inte bör förekomma i blasonering, är »tredubbel« i betydelsen »trefaldig« - tredubbel innebär ju i själva verket sexfaldig (fig. 11).

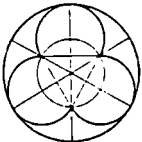

Gironnerad är ju en sköld som är såväl fyrstuckad som delad och kluven, så att åtta fält (gironner) uppstår. Nu kallar Raneke en sköld, som endast är fyrstuckad och kluven, för »gironnerad och kluven i sex« (fig. 12). Det mest logiska är väl »fyrstuckad och kluven«.

I stället för 5-, 6- och 7-uddiga stjärnor skriver Raneke 5-, 6- resp 7-stjärnor (fig. 13). Nog tycker jag man kan orka skriva ut »-uddig«, särskilt som det finns en stjärnbild som heter 7-stjärnan.

Visserligen är purpur en sällsynt tinktur, inte använd i sköldar, men att annektera den för purpur vedertagna skrafferingen för brunt finns det väl ändå ingen anledning till (fig. 14).

Att låta trekant och triangel, som ju är synonymer, beteckna olika föremål är knappast lämpligt (fig. 15). Jeg föreslår »triangel« resp »genombruten triangel«.

Korset i fig. 16 säges vara »komponerat«. För mig verkar »sammansatt« bättre.

<p>9</p> <p>STRÅLE UPP MOT DEXTER (vänsterstråle) Spetsvinkel 20-30°. I blått en stråle av silver upp mot dexter.</p> <p>STRÅLE NED MOT SINISTER (störtrad vänsterstråle) I blått en stråle av silver ned mot sinister.</p>	<p>10</p> <p>VINKELSKURA Styckad av två egr minier- vinklad skura.</p> <p>BLIXTSNITT Genom miniatervinklat blix- snitt styckad i silver och blått.</p>	
<p>11</p> <p>TREDDUBBEL TINNSKURA (Jf. tinn- skuror ovan) Styckad av tre- dubbel tinnskura 3 (trappgav- lar) i svart och silver.</p>	<p>12</p> <p>GIRONNERAD O. DELAD (alt. KLU- VEN) Gironnerad och delad i sex av silver och svart.</p>	
<p>13</p> <p>7-STJÄRNA</p>	<p>14</p> <p>brunt</p>	<p>15</p> <p>TREKANT</p> <p>TRIANGEL (Genom- bruten trekant</p>
<p>16</p> <p>ANDREASKORS GE- NOMG. KOMPONERAT</p>		<p>18</p> <p>HJULKORS I ANDREASSTÄLLNING</p> <p>KLÖVERBLADKORS I ANDREASSTÄLLN.</p>
<p>17</p> <p>SPARRE OMSATT MED TRE RUNDLAR</p> <p>SPARRE ÅTF. AV TRE FYRST. SNEDR.</p>	<p>20</p> <p>STRIDSKLUBBA BÄLKVIS</p>	<p>21</p>
<p>22</p> <p>MOLNSKURA (SKYSKURA) Genom molnskura kluven i guld och svart 1/2, 2, 1/2.</p> <p>KLÖVERSKURA Delad av klöverskura i silver och svart 2, 1.</p>	<p>23</p> <p>TRE MOTVÄNDA DOLKAR I TREPASS</p>	
<p>24</p> 	<p>25</p> 	

Även om orden har samma ursprung, är betydelsesområdena numera olika.

Lägesangivelsen »omsatt« finns inte med i vägledningen, men används däremot flitigt i blasoneringarna. Den ena sparren i fig. 17 är »omsatt«, den andra är »åtföljd«; i vad ligger skillnaden? Lägesangivelsen »andreasställning« för andra kors än andreaskors, som har samma ställning som detta, tycker jag däremot är bra (fig. 18).

Raneke redan från Skandinavisk vapenrulla kända blasoneringsteknik, bestående i att balkvis, stolpvis etc ersatts med »i balk«, »i stolpe« etc, då det gäller flera föremåls ordnande (fig. 19), och att adverbena på -vis förbehålles ställningen av ett föremål, har förts vidare ett steg genom att exempelvis »balkvis ställd stridsklubba« blivit »stridsklubba balkvis« (fig. 20). Även om han inte tagit steget fullt ut och skrivit »balkvis stridsklubba«, finner jag denna adjektivisering av adverbena störande. Fig. 21 blasoneras »tre sädesax med strån det mellersta stolpvis de övriga överlagda i andreaskors vid sköldfoten«. Varsig Raneke menar att uttrycket är en ellips med »ställd« utelämnat eller att adverbet adjektiviserats, finner jag det stötande för språkkänslan. Tidigare i kanslispråk förekommande adjektivisering av adverb på -vis (ex: träets delvisa förmultning), som ansetts vara dåligt språk, har syftat på verbalsubstantiv eller andra skeenden och egenskaper betecknande substantiv. Men kommer man in på substantiv som betecknar föremål vill jag inte vara med längre (för att inte tala om dess användning i ställningar, där svenskan kräver ett böjt adjektiv).

Raneke förkastar med rätta det i svenska blasoneringar förekommande uttrycksättet »delad av silver och rött«; det är ju skuran som delar (fig. 22). Att döma av dessa intill varandra i vägledningen stå-

ende exempel tycks han däremot ha svårt att bestämma sig för om det skall heta »genom skura delad« eller »delad av skura«. Vidare kan diskuteras om det antal utsprång (formelement) på skuran som skall medtas bör fixeras. Är inte detta något som bör lämnas fritt åt konstnären och omständigheterna? Dessutom betecknar i ena fallet - molnskuran - siffrorna $\frac{1}{2}$, 2, $\frac{1}{2}$ antalet utsprång åt endast ena hållet, medan i andra fallet - klöverskuran - siffrorna 2, 1 anger antalet utsprång åt bägge håll. Denna tvetydighet är knappast lämplig.

Då tre föremål är riktade ut från eller in mot en punkt, jämnt fördelade varvet runt (med 120° inbördes vinkelavstånd), är de enligt Raneke »i trepass« (fig. 23). Vad är då trepass? Enligt Meyers Handbok i ornamentik är trepass en form inom det slags cirkelbågsornamentik som kallas massverk och förekommer, eller snarare förekom, bl a inom arkitekturen (fig. 24). De inåtriktade spetsarna kallas näsor och bägarna däremellan för pass. Denna benämning lånar alltså Raneke för föremål, som har samme inbördes placering som cirklarna i ett trepass. Ja varför inte, uttrycket är ju kort och smidigt.

Ormen i fig. 25 säges av Raneke vara »stolpvis ringlad som siffran 3«. För min del tycker jag nog att ormen varken ringlar sig som en stolpe eller som siffran tre. Räcker det inte att säga att ormen ringlar sig? Det måste väl ske uppåt i skölden; annars slingrar den väl sig eller ligger hopringlad eller utsträckt.

Jag hoppas att ovanstående slumpmässigt utvalda exempel ur verket Svenska medeltidsvapen inte skall uppfattas negativt, utan som incitament till diskussion om heraldisk terminologi och blasoneringsteknik, som kanske så småningom kan leda fram till entydiga svenska och samnordiska regler.

Genmäle

Det är alltid välkommet, när någon tar upp blasoneringsfrågor till diskussion, och jag håller med Lars Stolt, att denna del av heraldiken i Heraldisk Tidsskrift inte ägnats tillbörlig uppmärksamhet. Det är ju ändå, paradoxalt nog, vapnets beskrivning, som är det väsentliga, medan dess avbildning får ses som sekundär i sammanhanget. Beskrivningen skall vara klar och otvetydig och måste grundas på en allmänt vedertagen terminologi. Därmed inte sagt att den skall förfalla till knappologiskt pedanteri. Ett vapen kan som regel beskrivas helt korrekt på mer än ett sätt, och termerna kan också variera. Denna variation gör häröldsspråket mera levande och inte så stelt. Jag har t.ex. en medveten variation i mina franska blasoneringar t.ex. i min avhandling om Bergshammarvapenboken. Jag har sådana variationer även i mitt verk Svenska Medeltidsvapen. Detta kan ju tolkas som inkonsekvenser, men det finns givetvis också omedvetna sådana och felaktiga. Stolt har därför i några fall fog för sin kritik, och jag ser därför hans inlägg som i hög grad konstruktivt. Det kan öppna ögonen på många läsare och på så sätt öka intresset för denna grundläggande del av den heraldiska vetenskapen. Trots att jag således är vän av en ganska fri och varierad blasoneringsteknik, måste denna ändå präglas av en viss stramhet. I vissa t.ex. medeltidsgenealogiska sammanhang kan det dock vara fullt korrekt med en ofullständig blasonering. När det gäller att ange ättetillhörighet och vapen räcker det i allmänhet med spets, ving, blad,

schackrutad. Ett kriterium på god blasonering är ordknapphet grundad på heraldisk terminologi.

Académie internationale d'héraldique utgav 1952 sin Vocabulaire-Atlas på sex språk. Denna är nu utgången och en ny utökad utgåva planeras. I samråd med Confédération internationale de généalogie et d'héraldique har motsvarande Svenska Nationalkommittén tagit initiativ till skapandet av en nordisk jämförande terminologi. Som ledamot av Nationalkommittén har undertecknad fått uppdraget att sammanställa en sådan konkordans för de sex nordiska språken: Dansk, Islenska, Norsk bokmål och nynorsk, Suomeksi och Svenska. En referensgrupp i de olika länderna, där numera även Lars Stolt ingår, arbetar nu med dessa termer och en sammanställning beräknas vara klar under första halvåret 1986. Till grund för den svenska versionen ligger terminologin i Svenska Medeltidsvapen, som dock först utsatts för kritisk granskning inom Kommittén. Denna har resulterat i en del revideringar av de här förekommande uttrycken. Denna revision presenteras i del III av Svenska Medeltidsvapen, i delar som berör medeltida svenska vapenbilder. Denna konkordans kommer att bli betydelsefull i det nordiska heraldiska samarbetet. Även om vi i Norden inte talar samma häröldsspråk, kommer vi att veta, vad vi talar om. Den kommer att tryckas som en separat nordisk handledning, innan materialet kommer att ingå i den planerade internationella vokabuläratlasen.

Jan Raneke

Heraldisk litteratur siden sidst

Mere svensk middelalder

Jan Raneke: *Svenska medeltidsvapen*, 3. bind. 320 sider med ca. 700 illustrationer, Bloms Boktryckeri AB, Bytaregatan 6, 222 21 Lund, pris: Skr. 310 (dog kun til juni 1985).

I 1982 udkom Jan Raneke: *Svenska medeltidsvapen 1-2* og blev omtalt i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 47, side 337. I værket opfordrede forfatteren læserne til at lade høre fra sig med synspunkter, rettelser og tillæg, med henblik på et kommende supplement, og det er denne opfordring som nu - sammen med forfatterens egne fortsatte studier - har sat frugt i det foreliggende, tredje og afsluttende bind af det i sandhed monumentale værk.

Bindet falder i tre dele. Dels et afsnit med »nytilkomne«-slægter, d.v.s. slægter (eller ofte jo blot personer), som ikke var med i bind 1-2, fordi forfatteren ganske enkelt ikke kendte til dem. Det drejer sig om ca. 100, hvorved det samlede antal slægter i værket er øget fra ca. 1250 til ca. 1350. Behandlingen af disse hundrede nyttilkomne slægter er nøjagtig som i bind 1-2: en heraldisk, genealogisk, geografisk og social præsentation, stamtavle, besiddelser, kilder ... alt forbilligligt klart og dokumenteret.

Det andet hovedafsnit omfatter rettelser og tilføjelser til de ca. 1250 slægter som indgår i bind 1-2 (med henvisning til pagina heri, gennemtænkt og let at arbejde med). De nye oplysninger kan være genealogiske, heraldiske (hjelmtægn, våbenvarianter), godshistoriske, sociale (embeder) eller af anden karakter, hver eneste detalje dokumenteret og med kildehenvisning.

Til dette føjer sig en nyskabelse fra forfatterens side af enestående værdi (og resultatet af et enestående omfattende arbejde): alle tre binds slægtspræsentationer og stamtavler - altså ca. 1350 - er blevet suppleret med navnene på *indgiftede personer*, i reglen jo hustruer (naturligvis for så vidt de kendes). Hvor mange det løber op til, kan man få et indtryk af ved at tælle dem hos to store ætter: hos slægten Ulfstand ca. 78 ind-

giftede personer, hos slægten Thott ca. 120 (og værket omfatter jo kun middelalderen).

Alt dette afspejler sig igen i værkets tredje afsnit, de store registre. Personregistret omfatter ca. 12.000 navne, simpelt hen alle fødte eller indgiftede medlemmer af våbenførende slægter som kendes fra Sveriges middelalder. Hertil kommer registre over herreder (med et landkort), sogne, jordejendomme m.m.

Indimellem de tre hovedafsnit har Jan Raneke, sin vane tro, krydret de enorme oplysningsmasser han lægger frem, med billeder af sine kilder (våbenbøger, ligsten, kalkmalerier, sigiller m.m.), med fængslende glimt fra tidligere tiders heraldiske granskninger, med oversigter over den heraldiske stils udvikling, med kompilationer af heraldisk terminologi, og med sine refleksioner over hvad visse svært definerbare heraldiske figurer egentlig forestiller. Her gemmer sig destillater af en sjælden heraldisk indsigt.

Det kan tilføjes at Ranekes værk er så aktuelt i sine oplysninger, at det f.eks. under de forskellige grene af Hvide-slægten bygger på Ernst Verwohlt's artikel om »Hvide-slægtens heraldik« i *Heraldisk Tidsskrifts* jubilæumsbind, fra oktober 1984.

Med *Svenska medeltidsvapen 1-3* har Jan Raneke skænket den nordiske heraldiske verden og den nordiske middelalderforskning et uvurderligt hjælpemiddel, unikt i sin informationsfylde, særdeles klart præsenteret, let anvendeligt. At fordybe sig i det er en inspiration. Vi skylder ham alle tak.

S.T.A.

Gotikkens kropssprog

François Garnier: *Le langage de l'image au moyen âge. Signification et symbolique*, format 21 x 30 cm, 344 sider ill., Editions Le Léopard d'Or, 8 rue Ducouédic, 75014 Paris, pris: 280 frcs. + porto.

Værkets titel - noget i retning af »Betydning og symbolik i den middelalderlige billedkunst

sprog» er alt for rummelig. Bogens indledning gør udtrykkelig opmærksom på en række omfattende grupper af traditionelle og velkendte symbolske billedelementer som den *ikke* behandler, såsom hersker- og embedsinsignier (trone, krone, scepter, tiara, krumstav o.s.v.), helgenattributter (nøgler, ibskal, rist, hjul, tårn o.s.v.) og de visuelle kendetegn som man i billedkunsten bruger for at identificere Dyder og Laster, Dødssynderne m.fl. Hertil kommer klæder, bygninger, dyr, himmellegemer m.m. Bogens emne er mere snævert og veldefineret. Den handler udelukkende om *krøpelig symbolik i gotikkens billedkunst*, og det er hvad den burde have heddet.

Emnet er nemlig både stort og betydningsfuldt nok. Hvordan udtrykker menneskefigurerne i gotikkens kunst de følelser, hensigter eller relationer, som i de fleste tilfælde er det egentlige indhold i billedet? Hvorledes tilkendegiver en gengivet person f.eks. påkaldelse, velsignelse, forbandelse? eller rådvildhed, fortvivelse, sorg? eller selvskhed, misundelse, uoprigtighed? To personer sammen kan f.eks. illustrere en overordnet og en underordnet, en discipel og en mester, en giver og en modtager, en rådgiver og en som bliver rådet. Hvordan forstår man af billedet, hvem der er hvem? Eller hvorledes angiver kunstneren om det råd der gives, er godt eller dårligt, fromt eller ondt? Hvordan anskueliggør man argumentation, enighed eller uenighed, overtalelse, fristelse, trusler?

Det gør man ved hjælp af kroppens holdninger eller positioner, ved hovedets holdning, ved blikkets retning, ved arme og hænder og deres gestus, ved fingrenes sprog, ved placering over eller under, til højre eller til venstre, ved bens og fødders stillinger og så videre. Forfatteren gennemgår grundigt alt dette og meget mere: den stående stilling, den siddende stilling, den liggende stilling (med lukkede øjne eller med åbne), den lukkede hånd, berøring af håndled, arm, skulder, o.s.v., o.s.v. Blot en ting som hvorvidt et ansigt vises i profil eller *en face* kan være afgørende for tolkningen af et billede. Profilen bruges i reglen for at angive noget inferior, evt. foragtligt eller forbryderisk. Personer »af kvalitet« vises praktisk aldrig i profil. Af 37 eksempler på gengivelse af Karl den Store er ikke ét i profil. Forræderen Judas er altid i profil.

Det materiale forfatteren bygger på består af

tusinder af billeder fra perioden o. 1000-o. 1500, især bogillustrationer - helgenbiografier, legender, lovhåndskrifter, historieværker, digtning (Roland, Arthur) - samt kirkeskulpturer. Hertil gobeliner, glasmosaik, emalje- og elfensbensarbejder m.m., men mærkeligt nok ikke kalkmalerier, der synes at være noget nær ukendte i Frankrig. Forfatteren er helt igennem hæderlig, for ikke at sige jordbunden, han hverken digter eller filosoferer, men bygger udelukkende sine konklusioner på billederne selv. Somme tider kan han virke noget abstrakt, men billederne og deres anskuelighed redder situationen. I selve teksten sidder ca. 360 stregtegninger, som på glimrende vis har indfanget gotikkens udtrykssprog, og på 80 sider plancher følger ca. 180 fotografiske gengivelser af datidige kunstværker. Helt bortset fra kropsymbolikken er dette i sig selv en billedskat af mangfoldig interesse.

Heraldikken, hvorledes angår alt dette heraldikken? Det gør det mest ved at være samtidig med dens fremkomst og første århundreder, ved at belyse tiden og miljøet, og ved at give et indtryk af den atmosfære som den tidlige heraldik udfoldede sig i. Men også mere direkte kan kendskab til middelalderens kropsprog have betydning for en heraldisk forståelse, f.eks. for en tolkning af figurerne på de store kongelige og gejstlige sigiller, eller på datidige billeder af en ridderslagning, en turnering eller lignende.

S.T.A.

Kyrklig heraldik

Markku Koponen: *Heraldica Catholica Fennica*. Utg. Partioheraldikot ry, Helsinki 1984. Ill. i sv-v med foton o. teckn. av förf. Häft., 72 ss. Best. Collegium Heraldicum Fennicum, Box 3, SF-01661 Vanda. Pris FIM 40,- + porto.

I sin brett upplagda och banbrytande exposé över Svenska Kyrkans heraldik (HT 35, 1977) uttrycker Bengt Olof Kälde en förhoppning om reaktivering av den finländska kyrkans heraldik. - Finland bildar i ecklesiastikt hänseende en kyrkoprovins om åtta stift: det medeltida ärkestiftet, det under 1500-talet inrättade viborgska stiftet, två under 1800-talet och fyra under

1900-talet tillkomna stift. Blott för de tvenne förstnämndas del kan man tala om heraldiska vapen: Åbo ärkestift för Finlands skyddspatron och sin förste biskops Hel. Henriks avhuggna tumme med biskopsring och Viborgs stiftsvapen med duvan med olivkvist förs numera av St. Michels stift. De övriga stiftens brukar i sina domkapitelssigill en bild eller en detalj av respektive domkyrka. Också församlingarnas sigill utvisar en liknande heraldisk fattigdom: ett fåtal för sockenkyrkans skyddshelgon eller dennes attribut, medan man i allmänhet nöjer sig med en bild av sockenkyrkan.

Finlands kyrkliga heraldik har icke förmått inspirera vare sig kyrkliga beslutsfattare eller heraldiska skriftställare. Endast ett halvdussin skrifter befattar sig med dessa frågor. Inom kyrkan finns det rentav ett visst motstånd mot heraldiken såsom varande alltför världslig. Nu verkar emellertid Käldes förhoppning att uppfyllas. Under 1984 beslöt kyrkans högsta organ, kyrkomötet, att tillåta bruket av stifts- och församlingsvapen.

Annorlunda ställer sig situationen inom den romersk-katolska kyrkan. En levande heraldik »ad usum gaudiumque hominum et gloriam Dei» varken sårar eller skadar någon, men gör vår värld färgrikare» - för att citera denna boks inledning. Också är de få av kyrklig heraldik intresserade i Norden konvertert med stark förankring i den romerska kyrkan.

Författaren till *Heraldica Catholica Fennica* utgör inget undantag. Teologie studeranden Markku Koponen från Kuopio, som här på finska tar sina första steg som heraldisk skriftställare, har som konvertit varit i tillfälle att studera den romerska kyrkans liv också innanför klostermurarna.

Att Koponen är romersk-katolik sätter onekligen sin prägel på framställningen. Boken visar biskopssigill och -vapen från de tidigast kända fram till reformationen. I denna framställning, som upptar halva sidantalet, har Koponen inte nöjt sig med att kopiera kända sigillverk, utan faktiskt sökt rekonstruera biskopsvapnen med anlitande av olika källor. Källmaterialets knapphet gör att rekonstruktionerna i synnerhet beträffande tinkturererna är osäkra.

Men vid 1500-talets mitt tar biskopsvapnen abrupt slut. Man får intrycket att kyrkans historia i Finland mellan denna tid och

1920-talet, då den romerska kyrkan etablerade sig i Finland som minoritetssamfund, varit avbruten. Heraldiskt sett är det verkligen så. Visserligen använde biskoparna också efter reformationen sigill med heraldiska motiv, men egentliga biskopsvapen var sällsynta och har så varit in i våra dagar. Anmälaren kan inte frigöra sig från känslan att värdet av Koponens bok hade ökat om stammen hade utgjorts av en möjligast fullständig *Series Episcoporum & Archiepiscoporum Aboenses* i likhet med Käldes upsaliensiska serie i HT 9, 1964.

Den moderna romersk-katolska heraldiken i Finland och de hierarkiska attributen ägnas relativt stort utrymme. Till och med en sådan kuriositet som ärkestiftet Mohilev i Ryssland, under vilket de katolska församlingarna i Finland lydde för en tid, har fått två sidor. En god litteraturförteckning, ett sammandrag med blasoneringar på engelska och några sidor påvevapen kompletterar boken.

I sin bok presenterar Koponen en föga behandlad sida av Finlands medeltida heraldiska skatt. Speciellt fäster man sig vid författarens konstnärliga hand värdig en klosterilluminator och hans omfattande kunskaper i medeltida vapenbruk, vilket allt gör boken till en njutbar upplevelse.

H. Dgm.

Guder og dæmoner

Manfred Lurker: *Lexikon der Götter und Dämonen. Namen, Funktionen, Symbole/Attribute*, 446 sidor med 105 illustrationer, Alfred Kröner Verlag, Postfach 1109, Stuttgart, indb. DM 48.00.

Guder, gudebilleder og gudeattributter spiller en større rolle i heraldikken end de fleste gør sig klart. Bare fra et så begrænset område som de danske kommunevåbener kan man opregne: Guds hånd (Ringsted, Køge), Guds lam, d.v.s. Jesus (Assens), Guds kamp med Djævelen, i form af løvens kamp med dragen (Jelling), Jomfru Maria med Jesusbarnet (Ringsted, Thisted, Sæby), Helligåndens due (Morsø, tidl. Nykøbing Mors). Fra antikkens mytologi har vi Dianas flitsbue (Dianalund), og fra den nordiske gud-verden Odins ravne (Vojens), Thors arm og hammer (Tórshavn) og Thors hammer alene (Ishøj). Går vi endnu længere tilbage, har vi tyren fra jernalderens

tyretilbedelse (Års) og solen fra bronzealderens soldyrkelse (Trundholm, Skørping).

Det giver i alt femten våbener med gudefigurer ud af mindre end 300, d.v.s. godt 5%. Og så er her endda ikke medregnet korsfigurer (Køge, Hasle, Korsør, Løgumkloster, Ikast, Ishøj, Helsingø, Gudme), helgenfigurer (Århus, Slagelse, Hjørring, Åkirkeby, Holstebro) eller helgenattributter (Næstved, Odense, Skagen, Ballerup, Herlev, Bramming, Gram, Visenbjerg, Stenlille). Og den danske kommuneverden har helt undgået en række gængse gudeattributter der florerer andetsteds: Jupiters ørn eller tordenkile, Neptuns trefork, Merkurs stav, Apollos lyre, Æskulaps slange, o.s.v.

Et leksikon over guder med bl.a. oplysning om, hvordan de »gengives« ved hjælp af deres attribut eller symbol, er derfor af væsentlig interesse for heraldikken - foruden for mange andre studiefelter - og det er hvad Manfred Lurker, Tysklands førende symbolforsker, nu har udarbejdet. Fra *Aatxes*, en baskisk gud i tyre-skikkelse, til *Zu*, en dæmon i fugleham fra den babyloniske mytologi, har Lurker samlet o. 1800 guder og dæmoner fra europæiske, orientalske, asiatiske, amerikanske, afrikanske og australske religioner. Mange af dem er der naturligvis ikke så meget at sige om, men om alle de væsentlige får vi god besked: sted- og tidsfæstelse, sammenhæng (religionshistorisk og kødeligt: forældre, ægtefælle, børn), opgaver, kult plus altså eventuelle symboler og attributter. Om vengerguden Svantevit oplyses f.eks. (ifølge Saxo, som citeres), at hans attribut var en hvid hest. I godt 150 år sad Lauenburgs hestehoved i det danske kongevåben. Der kan godt være en sammenhæng. Bogens længste artikler handler om grækernes Zeus, ægypternes Osiris, hinduernes Vishnu og vores egen Odin.

Bindet slutter med en nyttig ordliste (eskatologisk, ktonisk, emanation, ithyfallisk), en oversigt over dobbeltnavne (Wotan=Odin, Kypris=Afrodite), en oversigt over guder inddelt efter deres »områder«: agerbrugsguder, skovguder, vindguder, bryllupsguder, ildguder o.s.v., og endelig en liste over *Symboler/Attributte/Motive*: Abe, agave, ambolt, antilope, aske, bi, bison, bjørn, blod, blomster, o.s.v. Ikke mindst for den der skal skabe og komponere et nyt våben, kan Manfred Lurkers bog vise sig særdeles brugbar.

S.T.A.

Ointroducerad Adel 1985

Lars Wikström (red.), *Kalender över Ointroducerad Adels Förening 1985*, utg. av föreningen. Axel Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona 1985. Inb. 393 ss. Ex. kan beställas genom greve Peter af Trampe, Ytterbystrand IV, Resarö, S-185 00 Vaxholm. Pris 275 Skr + porto.

»Ointroducerad Adel 1985« har utkommit. Som vanligt redovisar denna kalender släkter av fyra kategorier. En grupp utgör i Sverige bosatta släkter av svenskt ursprung, som förvärvat utländskt adelskap. Men de flesta släkterna har invandrat från andra länder, där de har eller har haft adlig värdighet. Någon enstaka släkt torda ha erhållit svensk adlig värdighet. Till den fjärde gruppen hör sedan gammalt i kalendern redovisade vapenförande patricierätter, vilkas eventuella adelskap ej har kunnat bevisas. I kalendern redovisas närmare 100-talet ätter. Av dessa ätter har, i ungefärliga tal, en tredjedel invandrat under 1900-talet, en fjärdedel under 1800-talet och en femtedel under 1600- och 1700-talen.

De invandrade släkterna har kommit från ett flertal länder i Europa. Några har kommit från Skottland och ett par från England, men de flesta är invandrade från Östersjöländer. Bland de sistnämnda dominerar den baltiska adeln. Sedvanemässigt skiljer man inom denna adel mellan svenska, tyska och österrikiska friherrar och ryska baroner. Tyvärr har denna regel inte iakttagits i kalendern. Friherre och baron bör inte betraktas som synonyma begrepp. Från Polen har kommit flera ätter, vilka liksom de ungerska ätterna så gott som undantagslöst invandrat i sen tid. Av danska ätter redovisas grevliga ätten von (af) Trampe och adliga ätterna von Ahlefeld, von Harbou, Löwenstierne, von Schreeb och Treschow och av ätter från Finland friherrliga och adliga ätterna von Bornsdorff samt adliga ätterna Hackman, Linder, von Rettig och Segerstråle.

I kalendern redovisas alltså vapen från flera länder och från skilda tider. Den furstliga ätten Cantacuzino, ursprungligen grekisk-byzantinsk adelsätt, har en komplicerad sköld, vari ingår bl.a. Transylvaniens lejon och Valakiets ørn. Skölden är överlagd Byzans' svarta dubbelørn, försedd med gloriol av guld, i dexter fot hållande ett svärd och i sinister fot ett scepter.

Heraldik av annan art - den napoleonska - visar vapnen för hertigliga ätten d'Otrante och grevliga ätten Fouché d'Otrante. I detta sammanhang bör även nämnas de fem Bernadotteätterna, en furstlig och fyra grevliga. De svenska ätterna Lagergren, en markisätt och en grevlig ätt, båda pävliga, fick också sina värdigheter i sen tid - 1889 respektive 1904.

Två ätter redovisas för första gången - Békásy de Békás, uråldrig ungersk ätt, och Öselgrenen av ätten von Weymarn, som av Karl XI 1693 upphöjdes i svenskt adligt stånd. Sistnämnda ätt torde kunna söka introduktion på svenska riddarhuset. Den ungerska ätten för i blått fält en sinistervänd, liggande hjort av silver med förgyllda horn och en guldkrona om halsen, samt som hjälmprydnad mellan två sinistervända örningar ett hjorthuvud av silver med gyllene horn och en guldkrona om halsen. För ätten von Weymarn är skölden delad av svart och guld, vari ett upprest lejon av motsatta tinkturer, i dexter tass hållande en blå yxa.

Kalendern brukar avslutas med en stamtavleavdelning. I årets utgåva har i denna avdelning upptagits ätten von Roth, som 1792 av kejsar Franz II upphöjdes i tysk-romersk adlig värdighet.

Kalendern utges av Ointroducerad Adels Förening och har redigerats av fil. doktor Lars Wikström. I allt väsentligt följer kalendern redigeringsprinciper, som rätt utförligt redovisades i 1980 års utgåva. Friherre Heinrich von Buddenbroch har varit behjälplig med ny- och omritning av vapen.

Det är förvisso mycket värdefullt att en kalender av detta slag, i huvudsak över invandrade ätter, kan utges med jämna mellanrum - vart femte år. Kalendern fyller ett behov, kanske särskilt med hänsyn till väntade konsekvenser av den nya namnlag. I förordet har anmärkts att några släkter och släktgrenar med endast ringa antal medlemmar i föreningen har »fått stå över» i denna utgåva med hänvisning till föregående kalendrar. Redaktören har i sitt förelåt påpekat att detta förhållande är otillfredsställande ur genealogisk och personhistorisk synvinkel. Kostnaderna för utgivning av en släktkalender har dock ökat kraftigt, och föreningens ekonomi bygger på medlemsavgifter. Kan föreningen möjligen utvidga sin verksamhet att omfatta även ointroducerade ätter i Finland? Kalendern är den sjuttonde i en serie,

som sedan 1935 utgivits av föreningen - onekligen en rätt imponerande prestation.

Erik Spens

Billedsprog

Henry Dreyfuss: *Symbol Sourcebook. An Authoritative Guide to International Graphic Symbols*, 22 x 28 cm, 292 sider, Van Nostrand Reinhold Company, New York 10020, pris: 29,50 \$.

Hvad man kunne kalde »brugsbilleder» - billeder med et praktisk formål: oplysende, vejledende, advarende, forklarende - spiller en stadig større rolle i menneskers samkvem: i trafikken, i lufthavne og på jernbanestationer, i supermarkeder, ved olympiader og andre internationale stævner, på alskens apparatur og tekniske indretninger, o.s.v. Billeder går jo uden om sproget og sprogene, og forstås - *hvis* de altså forstås; - af alle uanset læsefærdighed eller sprogkundskaber. De gode brugsbilleder er det nærmeste man kommer til et internationalt skriftsprog. Billedsymboler som det røde ligearmede kors = humanitær indsats, eller de fem ringe = de olympiske lege, forstås formodentlig over næsten hele jorden.

Henry Dreyfuss er en kendt amerikansk designer der sammen med en række medarbejdere har samlet eller selv udformet et meget stort antal - godt 6000 - sådanne brugsbilleder. De præsenteres dels emnevis: turisme, landbrug, biologi, handel, kemi, teknik, transport, husholdning, industri, medicin, meteorologi o.s.v., i alt 26 samsfundsområder. Dels efter deres udformning: cirkelrunde, ovale, firkantede, korsformede o.s.v., med varianter og kombinationer. Og endelig, i registret, efter deres betydning. Hertil kommer et afsnit om *farver*, deres symbolik og anvendelse i forskellige sammenhæng: religion, psykologi, reklame, pædagogik o.s.v.

Blandt de godt 6000 billedtegn er der mange gamle kendinge: kniv & gaffel = buffet, posthorn, Æskulapstav, trafikskiltet m.m., foruden at bogens materiale har indlemmet adskillige hele tegnsystemer: morse, semafor, noder, matematiske tegn, planettegninger, blindeskrift (Braille) m.fl. Alligevel er der et meget stort antal helt nye tegn, hvoraf nogle er gode, d.v.s. let opfattede og (vil jeg tro) umis-

forståelige, mens andre er langt mindre gode eller direkte dårlige. Meget af materialet er for-tænkt og formodentlig aldeles uanvendeligt. Det er morsomt at se, at det ikke er lykkedes bogens mange begavede medarbejdere at finde en billedløsning på problemet *Træk* eller *Tryk* på en dør. Opgaven lyder så let, men hidtil har ingen kunne løse den.

Bogen er imidlertid ikke ment som det sidste ord. Den er en »sourcebook«, en idésamling kunne man kalde det, og som sådan gør den fyldest. Der er masser af klare og smukke forenk-lede figurer i den, som må kunne inspirere den der skal udforme en skilt- eller komponere et våbenskjold.

P.S. Bogen hedder »Symbol Sourcebook ... Guide to Graphic Symbols«, men det er delvis en ukorrekt sprogbrug. Et symbol betyder *noget andet* end det forestiller. Hvis et billede tegn bety-der *det samme* som det forestiller, er det et pik-togram. Langt størstedelen af bogens billed-tegn er piktogrammer.

S.T.A.

»Altmeisternen«

Hans-Enno Korn: *Otto Hupp - Meister der Wap-penkunst 1859-1949*. München 1984. 84 sider, ill. delvis i farver.

Bogen er et katalog over den udstilling, som Bayerisches Hauptstaatsarchiv arrangerede 6. december 1984 - 3. februar 1985 i anledning af 125-året for Otto Hupps fødsel.

Enhver, der interesserer sig for heraldik, er stødt på navnet Otto Hupp, en af alle tiders største heraldiske kunstnere, der i sin ufatteligt store produktion forenede kunstnerisk indle-velse og videnskabelig saglighed.

Dr. Hans-Enno Korn fra det hessiske stats-arkiv i Marburg giver i bogens indledningsaf-snit et rids af Hupps lange liv og virke.

Som sine fire brødre blev han udlært i fade-rens gravør- og medaillørverksted i Düsseldorf og modtog samtidig undervisning på maler-

skolen i byens kunstakademi. 19 år gammel slog han sig ned i München, hjemstedet for ti-dens oplussende nyrenæssance i kunsten. Som medarbejder i en kendt malers atelier gjorde den unge Hupp sig bekendt med alle tænkelige kunstformer og -teknikker.

Hans første heraldiske opgave var en skytte-medaille 1881. Senere fulgte udsmykningen af en af salene i rigsdagsbygningen i Berlin med rigsvåbenet og landsvåbenene. Samtidig, i 1884, tegnede han Spatenbryggeriets heraldi-ske mærke, som anvendes den dag i dag, 100 år efter dets tilblivelse. Året efter udsmykkede han stadsarkivet i Worms med gamle slægtsvå-bener, og nu påbegyndte han en systematisk indsamling af heraldik, der blev grundlaget for hans stort anlagte værk »Wappen und Siegel der deutschen Städte, Flecken und Dörfer«, af hvis 10 planlagte bind han fik udgivet de fem i årene 1894-1928. En folkeudgave af dette værk blev fra 1913 udsendt som de berømte samle-mærker fra »Kaffee HAG« og spredt i million-vis over hele det tyske rige, hvad der i høj grad har været medvirkende til den store interesse for heraldik i Tyskland. Det samme var tilfæl-det med München-kalenderne, som Hupp le-verede tegningerne til i over 50 år, 1885-1936.

Det var således Tysklands største heraldiske autoritet, der o. 1920 gik ind i polemikken mod Bernhard Koerners fantasifulde runeteorier med småskrifterne »Wider die Schwarmgei-ster«, hvori Hupp placerer sig på saglighedens grund.

De heraldiske arbejder er Otto Hupps hovedindsats. Mere end 6000 våbener har han tegnet, men derudover har han tegnet titelsider til bøger, museumsbilletter, ex libris, glasmale-rier, pengesedler og andre værdipapirer, fri-mærker, typografi, øl- og vinetiketter, spise-kort, plakater og lykønskingsadresser. Des-uden har han arbejdet i keramik, metal, elfenben, træ og læder.

Kataloget giver med sin kortfattede og præ-cise tekst og sine mange illustrationer et godt indtryk af en usædvanlig og uvurderlig indsats i heraldikkens tjeneste.

A.T.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 125 eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemlest gennem dansk postgiro 6 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, c/o Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 5, 9, 13, 16, 20, 27, 29 og 35 er udgæet. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, excl. porto: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. - Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. - Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. - Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50. - Fra og med nr. 43, pr. stk. Dkr. 62,50. - Nr. 49-50 (jubilæumsskriftet) Dkr. 296.

Heraldiske Studier nr. 1 Knud Prange: Väbenanetavlen Dkr. 37,50 (excl. porto).

Redaktør:

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 Frederiksberg, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Trondhjemsgade 4, 2. sal, 2100 København Ø.

Tandlæge Per Hougaard, Asylgade 6, 4000 Roskilde, Danmark.

Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 53, Finland.

Førstebibliotekar Harald Nissen, Dalen hageby 54, 7000 Trondheim, Norge.

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.

Amtsdirktor, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Redaktør Sven Tito Achen, Trondhjemsgade 4, 2. sal, 2100 København Ø.

Chefsjurist Raoul Boström, Sibyllegatan 69, 11443 Stockholm S.

Kontorassistent Kolbjørn Ekkje, Boks 12, 5520 Sveio, Norge.

Godsägare Henrik Degerman, Irjala gård, 03400 Vichtis, Finland.

Oberstløytnant F. Finborud, Luftforsvarsstaben, Oslo mil/Huseby, 0016 Oslo 1.

Cecil R. Humphery-Smith, Alcroft Grange, Hackington, UK-Canterbury, Kent CT2 9NN, England.

Ingrid Padel, Stökhagsvägen 148, 14550 Norsborg, Sverige.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark.

Fil. dr. Jan Raneke, Vallgatan 3, 23400 Lomma, Sverige.

Greve Erik Spens, Berguddsvägen 5, 18233 Danderyd, Sverige.

Lars C. Stolt, Birger Jarlsgatan 113 A, 4 tr, 11356 Stockholm.

Mag. art. Jens Vellev, Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet, 8800 Viborg, Danmark.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Advokat Hans Cappelen, Kirkegaten 5, Postboks 858 Sentrum, Oslo 1.

Sølvregistrator Ole Villumsen Krog, Det kgl. Sølvkammer, Christiansborg Slot, Prins Jürgens Gård 1, 1218 København K.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark, (sekretær og kasserer).

Stud. jur. Sunil Saigal, Kongsager 5, 2620 Albertslund, Danmark.

Hövråtsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland.

Ambassador, professor Bo Johnson Theutenberg, Karlavägen 115, 115 26 Stockholm.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 Frederiksberg, Danmark.